

Timravin iniciačný text a nová cesta epiky

MARCELA MIKULOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

MIKULOVÁ, M.: Timrava's Initiation Text and A New Journey of Epic
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 61, 2014, No 6, p. 462 – 490.

Timrava's work is the perfect example of the acceleration of thematic and poetic tendencies in Slovak literature of the late 19th century. The writer adopts a polemic-opposing provocative attitude towards the well-established Post-Romantic patterns. The autobiographical novella *Skúsenosť* (Experience, 1902) represents a modern literary attitude through extending literary possibilities of revealing human psyche in crisis situations. The novella has the basis in the experiences of the main character called Martina, who comes to the town of Vodňany to work as widow Bukovičová's companion. What the young writer expected from the new environment was a warm welcome, meetings with nationally conscious people, especially poet Javor (P. O. Hviezdoslav), who is the widow's relative. However, the small town gave her quite a shock confronting her with hypocrisy, malice, superficiality, and its image was totally different from that based on the heroine's naive expectations. Timrava used the large-scale novella to make Martina go through a great disappointment over Bukovičová as well as her national idols – this ordeal is also a journey of self-discovery, though. What is modern in this novella is not only the negativity of experience and the destruction of the writer's self-portrait, it is also the positivity of creative self-affirmation, realization of one's own value and justification of the creative identity after her text was censored in the Slovenské pohľady.

Key words: tradition, modern literature, self-discovery, expressivity

Tvorbu Boženy Slančíkovej-Timravy možno považovať za exemplárny príklad reprezentácie mnohých nakumulovaných tematických a poetologických tendencií v slovenskej próze na konci 19. storočia. Napriek provokatívnosti a výnimočnosti jej diela v dobovom kontexte, ho musíme vnímať v zákonitých historických súvislostiach a musíme zároveň rešpektovať autorkin cieľavedomý literárny postoj, ktorý je polemicko-popierajúci voči ustáleným postromantickým schémam. Zároveň toto dielo avizuje zárodok moderných literárnych postupov, ktoré najmä v expanzívnom odhaľovaní a rozšírení zobrazovania priestoru ľudského vnútra prekvapuje nielen ostatných spisovateľov, ale aj dobovú kritiku. Timrava citlivo reagovala na zmenu dobovej atmosféry, dokázala zaznamenať pocit životnej krízy, ale najmä rozšírila zobrazovacie možnosti literatúry – a to v oblasti dedinskej i spoločenskej epiky. S týmto vedomím treba pristupovať k čítaniu jej veľkej autobiografickej novely *Skúsenosť*.

Keď sa na jar roku 1900 vybrala 33-ročná Timrava na odporúčanie svojej priateľky Oľgy Petényiovej do Dolného Kubína robiť spoločníčku bohatej vdove Pavle Országhovej, rodenej Beniačovej, bola už uznávaná spisovateľka. Mala publikovaných veľa povie-

dok a noviel, napríklad *Pomocník*, *Ondro Karman*, *Ťažké polozenie*, *Pozde*, *Nemili*, *Boj* a tesne pred odchodom do Kubína dostala list od 78-ročného Jána Francisciho, ktorý možno považovať za prvé analytickejšie zhodnotenie jej diela na Slovensku (v Čechách boli jej prózy priaznivo posúdené Vilmou Sokolovou už v roku 1897 v časopise *Ženský svět*). Ján Francisci ju považuje za „vynikajúci, zaujímavý a mnohosľubný zjav“ na poli beletrie. „Vy máte veľmi vzácny a bohatý dar pozorovania, ktorý Vám je, v porovnaní s inými, na veľkej pomoci, a taký šťastný takt, ktorým viete určiť a ustáliť čoho nie primného a nie primálo, ale práve koľko treba a svedčeno.“ V závere listu Timravu prosí, aby svoj „zriedkavý novelistický talent nenechala zhrdzavieť a zadriemať“.¹ Vtedy, samozrejme, ani samotná spisovateľka netušila, že pobyt v Kubíne, o ktorom sa rozhodne „podať správu“, a následný spoločenský a literárny škandál takmer spôsobia jej nie „zadriemanie“, ale priam u/odmlčanie.

V Kubíne bola Timrava pól roka (namiesto plánovaného roka) a bol to druhý pobyt tejto polichnianskej rodáčky v meste – predtým ju poslali rodičia v roku 1882 kvôli osvojeniu si maďarskej a nemeckej konverzácie do školy v Banskej Bystrici, ale vo svojom životopise Timrava na tento pobyt spomína s nevôľou, lebo ako dcéra z chudobnej rodiny si ho vlastne odhladovala. „Prišla som ubitá domov, predtým až bláznivé dievča – a tá stiesnenosť potom ma vše morila, da i teraz ma tlačí dost' ráz.“²

Timrava sa dala nahovoriť na pobyt v Kubíne v nádeji, že spozná nové prostredie, nových ľudí a u inteligentnej a „našskej“ vdovy Országhovej, príbuznej nášho veľkého básnika Pavla Országha Hviezdoslava, sa dokonca môže spoznať aj s ním. Pobyt vo Vodňanoch, ako nazvala Dolný Kubín, u vdovy Bukovičovej (meno vdovy Országhovej v novele) sa pre autobiografickú hrdinku Marínu Majtáňovú stal skutočne nezabudnuteľný a pre autorku vzhľadom na jej ďalšiu tvorbu zásadný. Hoci próza *Skúsenosť* (*Slovenské pohľady*, roč. XXII, 1902) má „iba“ 100 tlačových strán, dá sa s ňou pri interpretácii pracovať ako s románom, resp. románovou novelou. Problémy, ktoré Timrava na epickej ploche prináša, si vzhľadom na ich dozrievanie a reflexiu u hlavnej hrdinky vyžiadali priestor a čas „veľkej“ epiky. Treba upozorniť, že text novely *Skúsenosť* bol na zásahy zvonka cenzurovaný – ako ďalej detailnejšie rozvedieme. Hoci bolo dodnes nájdených asi 10 strán z pôvodného rukopisu, celý nie je definitívne zrekonštruovaný, čo nás oprávňuje predpokladať, že mal väčší rozsah, ako je nám doteraz známy a jeho neúplnosť, medzerovitosť je zjavná najmä na konci textu.

Marína nechcela prísť do mesta k pani Bukovičovej nepripravená – tušila, že tento pobyt si vyžaduje dôkladné chystanie, hlavne pokiaľ ide o garderóbu. Nervozitu, spojenú s „tvorbou“ nového šatníka do mesta, signalizujú už prvé vety textu: „*Od pár dní Marína Majtáňová šila, akoby sa chcela pretrhnúť. Ráno, sotvaže otvorila oči a obriadila seba i jednu izbicu, sadla k ševke a šila bez oddychu do večera. Líca jej – už vpadlé – zbĺkli od náhlosti, ustávala, ale nebolo ju možno odvolať.*“³ Domáci prijímajú jej odchod rozporu-

¹ In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 284 – 285. (List je datovaný 12. 2. 1900 v Martine.)

² KUSÝ, Ivan: Timrava (Život a dielo). In: tamže, s. 262.

³ Citujem podľa TIMRAVA: *Zobrané spisy II*. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : SVKL, 1956, s. 295. Citované strany budem ďalej uvádzať v zátvorke priamo za textom.

plne: matka súhlasí, lebo dôveruje Elene Krimskej z rodiny, ktorá pobyt u vdovy sprostredkovala, sestra Ela, „*oduševnelá národovkyňa*“, jej cestu závidí, lebo „*tu sme obtočení samými odrodilci, a vlastne ani nevieme, kto sú to tí, rýdži*“ (s. 296). I Marína sa teší na Javora (Hviezdoslava), len tatuško nechce, aby odišla. Marína si uvedomuje, ako jej je dobre doma, no je odhodlaná: „*Ona odíde ďaleko – treba! Po prvé je „spisovateľka“, po druhé tam bývajú „naši rýdži“, po tretie... toto je hlavné, prečo ide, ale to nepovie nikomu*“ (s. 298). Tieto tri momenty vytyčujú následný chronotop cesty s presne stanoveným cieľom: cesta za inšpiráciou a našimi „rýdzimi“ sa však celkom proti jej očakávaniam zmení na stretnutie s hlúposťou a obmedzenosťou. Niečo z jej plánov sa však splnilo, aj keď nie tak, ako si predstavovala: prostredie i ľudia ju „inšpirovali“ až nad očakávanie a jediný plán, ktorý jej ako-tak vyšiel, bolo vytriezvenie z lásky. Timravina novela je tak do istej miery konštruovaná ako spochybnenie tradičnej podoby románu formovania (Bildungsroman): hlavná postava – nepekné dievča s nemilou povahou odmieta akceptovať hodnotovú stupnicu, s ktorou sa stretáva v meste, a stáva sa tak antihrdinkou, ktorú čitateľ spočiatku nemá chuť ľutovať, lebo za všetky problémy si môže vďaka svojej povahe. Je opakom obľúbených kladných ženských typov aj na Slovensku čítaných autoriek (napr. H. Courts Mahlerová, E. Marlittová), aké však nájdeme aj u Terezie Vansovej alebo E. M. Šoltésovej. Priznanie Maríny hneď na začiatku, že sa chce vyliečiť z lásky, ruší potenciálnu epickú perspektívu obľúbeného ľúbostného naratívu – akoby tým chcela autorka zámerne porušiť zaužívané postupy. Timrava skutočne mienila odradiť čitateľky sentimentálnych príbehov; hneď na začiatku avizovala, že sa nedočkáme tradičného čítania „pre ženy“. To všetko napokon potvrdzujú i jej textotvorné postupy: implicitnosť, práca s náznakom, expresivita výrazu, spochybňovanie dovtedy rešpektovaných konvencií a tabuizovaných tém. Všetky spomenuté atribúty avizujú, že čítanie *Skúsenosti* bude čítaním „proti srsti“, ⁴ teda idúce proti tradičnému duchu próz konca 19. storočia, nerešpektujúc najmä ich harmonizačné a sentimentalizujúce ťažisko.

Marína Majtáňová po svojom príchode do Vodnian vystraší vdovu Júliu Bukovičovou, lebo je „*chudá ako kostra*“ a pani sa bojí, či nie je chorá. Susedy si už všimli, že je „*veľmi dedinská*“; pani najprv oceňuje, že je skromná a tichá, no „*naoko veľa neukáže*“ a je „*spisovateľka*“. Svojej krstnej dcére sa zdôveruje: „*Síce ja som hneď vedela, že čosi trčí v nej (...) píše novely. (...) Divila som sa, prečo jej prichodia z Michala [Martina] karty, podpísané i dvadsiatimi, a, kľampa, nepovedala mi, táj pred každým. Iba dnes dostala som od sestry list, tá mi píše. Ja, pravda, jej práce som nečítala – vieš, že nerada slovensky čítam, mne zdá sa to akosi sprostým; ale ju chvália*“ (s. 300). Timrava, ktorá prvý raz píše novelu s mestskou témou, však svoju hrdinku odpočiatku ukazuje v novom prostredí ako zaskočenú. Mesto jej je mentálne cudzie, hoci tento pocit nevedela dopredu odhadnúť. Timravin obraz Dolného Kubína nie je zaujato antiurbánny – veď tam žil jej obľúbený básnik a ona sa tešila nielen na stretnutie s ním, ale aj na, takpovediac, kultúrne podnety, ktoré jej na dedine chýbali. Marína v túžbe po domove nesmúti za dedinou, ale za miestom, kde má slobodu, kde môže byť sama sebou. Na mesto sa ťažko adaptuje, pretože sa musí správať v protiklade voči svojej prirodzenosti – snaha o prispôsobenie sa

⁴ FELDMAN, Doris – SCHÜLTING, Sabine: Četba. In: NÜNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon literatury*. Brno : HOST, 2006, s. 110.

požiadavkám vdovy Bukovičovej je však márna. V tomto zmysle je Timravina *Skúsenosť* akýmsi pokračovaním kritiky malomesta, s akou sa v slovenskej literatúre stretávame od polovice 19. storočia. „Je jasné, že literárni a umelécké pole sa jako takové utvára v protikladu a protikladom ke svetu „meštáckemu“,“ uvádza v kapitole *Roztržka s meštákom* Pierre Bourdieu a dokladá svoje tvrdenia na odpore až zhnusení najmä Flauberta a Baudelaira voči nekultúrnym zbohatlíkom.⁵ Hoci Timravin obraz malomesta je oveľa osobnejší, intímnejší a nemilosrdnejší než u slovenských autorov konca 19. storočia, stále zostáva v platnosti, že „v nadväznosti na národnoobrodnú koncepciu literatúry dôležitú úlohu zohrávalo zachytenie maďarónskych sklonov a národnej vlačnosti, resp. dvojtvárnosti ľudí“,⁶ ako sa to dá pozorovať napríklad v próze L. N. Jégého z konca 19. storočia. Nielen Marína Majtánová je rozčarovaná obyvateľmi mestečka – je tomu i naopak: Timrava si všima „dôležité“ kritérium, v ktorom jej hrdinka vzbudzuje posmech, najmä u Želky – a to je spôsob obliekania a vystupovania. „*Nehnevajte sa slečinka; ale povedalo jedno dievča – pravda, nielen jedno – že je ten váš klobúk ako vahan. No, naozaj povedalo? zadiví sa Marína. Či to má byť útlocitné dievča! I odvráti tvár od nej. Tu vôbec, ako skusuje, ľudia jeden druhého iba ohovávajú. Ona myslela, že Kocúrkovo naozaj nejestvuje, a hľa!...*“ (s. 310). Povrchný životný štýl, ktorý kladie dôraz na vonkajšie formálne znaky, patrí k atribútom malomesta: „Kultúra (vo všeobecnom chápaní) má v meštianskom životnom štýle špecifické miesto ako osobitá stavovská hodnota,“ píše Ján Pašiak. „Absencia tejto hodnoty je charakteristická pre malomeštiactvo, ktoré je nositeľom názorovej obmedzenosti, spiatocníctva ako opaku modernizácie, ktorá sa nahrádza opičením sa po módou.“⁷ O napätí, panujúcom medzi tradíciou, stálosťou a módou, ktorá reprezentuje aktuálnu súčasnosť, uvažuje J. Lotman: „Převrácený svět se buduje na dynamice nedynamického. Běžná životní realizace takového procesu je móda, která také vnáší dynamický princip do, zdálo by se, nehybné sféry běžného života. (...) V kulturním prostoru odívání probíhá neustálý zápas mezi tendencí ke stabilitě, nehybnosti (tato tendence se psychologicky prožívá jako odůvodněná tradicí, zvyky, mravností, historickými a náboženskými ohledy) a protichůdnou orientací na novost, extravagantnost, proměnnost.“⁸ Marína, prichádzajúca z dedinského prostredia, nebola dovedy priamo konfrontovaná s módnymi trendmi – na dedine niečo také nemalo opodstatnenie. V meste ju šokuje, že nedržať krok s módou sa vôbec neodpúšťa, je to horšie ako chyba charakteru. „*Táto vaša frizúra nie je pekná. I krstná mama povedala, že tak teraz nik nenosí. Nie je v móde*“ (s. 322), komentuje Žela účes zdesenej spoločnice.

Žela, ktorá ako sirota žije v Bukovičkinej domácnosti, snaží sa panej neustále niečím zalíškať a skoro zisťuje, že najvdámejšou témou je ohováranie a kritizovanie spoločnice, na ktorej okrem nemoderného oblečenia komentuje napríklad i sklon hlavy: „*A ako si zase hlavu dolu drží a hľadá, akoby peniaze hľadala*“ – zabávajú sa spoločne na Maríne, keď ju čakajú na

⁵ BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : HOST, 2010, s. 85.

⁶ KRŠÁKOVÁ, Dana: Obraz spoločenského života meštianskych vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Zostavila Elena Mannová. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 94.

⁷ PAŠIAK, Ján: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku v kontexte sídelného vývoja 1900 – 1989. In: tamže, s. 18.

⁸ LOTMAN, Jurij: Převrácený obraz. In: *Kultura a exploze*. Brno : HOST, 2013, s. 85.

ulici. „Vskutku, ide od domu nízka, tenká postava a hlavu drží dolu. Zdá sa byť rozdielnou od druhých dám na ulici, krok má strmý, ale akoby sa nútila k nemu, na tvári úzkosť a akýsi naplašený svit v očiach. Vyšla na ulicu akoby do zakázaného, pozrúc dookola, ale potom hneď zabudne, kde je, že ju tu ľudia vidia, a ide akoby nikoho nebolo, iba ona, s ovesenou hlavou“ (s. 302). Bukovičke sa na Maríne nepáči vôbec nič a neustále ju napomína:

„Preboha, slečna, idete skrčená ako osemdesiatročná žena. Čo si hore hlavu nedržíte? Dosť ste malá a ešte sa dovedna hrbíte.‘ A aká roztržitá, nič, ale zhola nič pozor nedá a nevie, čo sa okolo nej robí. (...) ‚Tak som sa dáko naučila!‘ rečie nahlas [Marína] s úsmevom nežným i prejde si rukou po čele, čo paniu nahnevalo. Ustavične hľadá si čelo. Radšej ani nebude sa jej prihovárať“ (s. 303).

Marína na prechádzkach ledva stačí ísť za Bukovičkou: „Ukonaná je, robí tu tak, ako u nich slúžky robia. Od rána do večera pracúva v záhrade s kuchárkou a – darmo je – nebola na také naučená. I pani robieva – chce schudnúť...“ (s. 303). Najvýstižnejšie charakterizuje vzťah panej a Maríny veta: „Pozrie bokom na zlobnú tvár panej a kloní hlavu stiesneno“ (s. 306). Marína postupne zisťuje, aká je Bukovička hrubá, surová, lakomá, falošná, a to nielen k nej, ale ku všetkým v jej blízkosti. Keď ide so svojím „sprievodom“, teda Želou a Marínou pred domom susedov Halmovcov, nahnevá sa na Halmu, že svoju ženu nemieni poslať s ňou na prechádzku: „Pani stisla zuby, prejdúc strmo. Za uhlom zašomrala hnusné slovo na takých mužov-tyranov, ako je Halma. Spoločnica zľakla sa a líca zblkli jej – nikdy ešte nevidela dámu s takými rečami, i bojí sa čo len pozrieť na ňu“ (s. 306). Oproti domu vdovy býva „starý mládenec Skalák, ktorého pani nerada, lebo jej vyhýba“ a upodozrieva Marínu, že sa tam stále pozerá. Urazená Marína nevie, ako má zareagovať na taký výmysel, tak mlčí:

„Slečna, ako prišla, osem slov povedala,‘ ohlási sa Žela napredku. (...) Spoločnica zapálila sa a hryzie sa do pery. Žela bola jej protivná, ale teraz snád' i má pravdu“ (s. 307).

Zo spôsobu života Bukovičovej, ako ho Timrava na ploche novely modeluje, je evidentné, že ide o prázdnu, neužitočnú existenciu a hoci by mala potenciú stať sa obrazom autoritatívnej osoby, viacrozmernou postavou, Timrava ju zámerne redukuje na jednostrannú „plochú postavu“ s „jasným smerovaním“,⁹ kde isté vlastnosti zo strategických dôvodov dominujú. Timrava aj tu – podobne ako pri mnohých svojich epických postavách – nemá záujem vytvoriť z Bukovičovej „komplexný“ charakter. Tento spôsob nezodpovedá požiadavkám na realistické stvárnenie postáv, nemožno ho však kvalifikovať ako umelecky nezvládnutý – v celkovom nasmerovaní textu, kde postava Bukovičovej evokuje karikatúru „solídneho“ typu malomestskej panej a v konečnom dôsledku až jej depersonalizáciu, vystihuje jasný autorský zámer – zachytiť odcudzenie sa hlavnej hrdinky zobrazovanému prostrediu. Sociopatické správanie sa Bukovičovej, jej hrubosť, nadradenosť a afektívna agresia sú zjavne jej dominantné vlastnosti, darí sa jej však vyvolať dojem, že sú vyprovokované správaním Maríny, ktorá sa čoraz viac sťahuje do seba a podlieha depresii. L. Ginsburgová píše o takejto situácii ako o „netotožnosti skutku a jeho sociálne-morálneho hodnotení“.¹⁰ Autorka dramatický vzťah týchto antagonických

⁹ CHATMAN, Seymour: *Příběh a diskurz. Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno : HOST, 2008, s. 138.

¹⁰ GINZBURGOVÁ, Lydia: *Memoáry*. In: *Psychologická próza*. Praha : Odeon, 1982, s. 82.

postáv metonymicky vystihuje komunikačným vákuom – nielenže si nerozumejú mentálne, pretože každá rozmýšľa odlišne, ale ani doslovne, fyzicky: pani nerozumie tichej reči Maríny, ona zase paniu, lebo „*nosom vraví*“ (s. 329). Situáciu medzi hlavnými protagonistkami z hľadiska uplatňovania autority možno označiť ako „mocenskú nerovnováhu komunikantov“.¹¹ Timrava zobrazuje v komunikačnej stratégii s čitateľom u postáv „nerovnaký stav entropie komunikantov“,¹² aby umocnila kontrast výrazu. Kontrast a najmä markantnosť výrazu (čiže expresívnosť až drastickosť) považuje F. Miko za kľúčovú kategóriu zážitkovosti. Timrava buduje naratívnu štruktúru *Skúsenosti* na nerovnováznosti dvoch kontrastných postáv – dramatickosť dosahuje nie gradovaním segmentov sujetu, ale striedaním napätia a uvoľnenia. Epická línia sa buduje sukcesívne na týchto dvoch líniiach, teda v konfliktnom odlíšení postáv a v dramatických dialógoch. K problémom okolo zrozumiteľnej výslovnosti autorka rafinovane pridružuje i zmätky s jazykom – Bukovička vyčíta Maríne, že v obchode rozprávala po maďarsky: „*Vy, slečna, naveky druhou rečou trkocete, i do sklepu nejdete našou, aká ste vy naša spisovateľka?*“ (s. 314). Marína, ktorá sa len chcela bez komplikácií dorozumieť a vie, že pre paniu sú slovenské knihy „sprosté“, si pochopiteľne dešifruje túto invektívu ako pózu.

Vnímať *Skúsenosť* len ako konflikt medzi dvomi hlavnými postavami by bolo veľmi zjednodušujúce. Obe totiž okrem vlastnej typológie reprezentujú odlišné sociálno-spoločenské typy, čo umožňuje autorke paradigmaticky navrstviť jednotlivé plány textu. Timrava v *Skúsenosti* popri hlavnej zápletke na ostatných plánoch textu umiestňuje podnety na uvažovanie o mentálnej odlišnosti mesta a dediny, o ľudskej patológii, o komplikovanom spolužití maďarónov a Slovákov, o vzťahu k reprezentantom slovenského národa, o vzťahu meštiakov a umelcov, o odpore voči konvenciám, o vyliečení sa z ideálov, aj o láske, ktorú ako aktuálnu autobiografickú tému touto novelou uzavrela.

Marína sa v novele stáva pre autorku laboratórnou postavou, na nej reprezentuje viaceré štádiá deformatívneho psychického pôsobenia, ktorému bola v novom prostredí vystavená Timrava sama a ktoré tiež korešpondujú s psychologickou atmosférou konca storočia. Ako príslušníčka dedinskej inteligencie mohla zažívať pocity istého odcudzenia aj doma na dedine, no ako outsider sa začala cítiť až ako dedinská slečna v Kubíne, kde sa stala terčom posmechu a pohrdania. Osamelosť, ktorú so sebou prinášalo takéto postavenie, bola však o to absurdnejšia, že sa týkala kritiky vonkajších príznakov, teda obliekania, držania tela, pohybu rúk – v odsudzovaní človeka bez znalosti jeho osobnosti Timrava neexplicitne odhaľuje povrchnosť a zlomyseľnosť malomestskej society. Obrodenecká idea národnej pospolitosti, ktorú dovtedy reprezentovalo malomesto, je u Timravy bez milosti travestovaná prostredníctvom postavy Bukovičky, presvedčenej o sebe, že je národovkyňa, a pritom má rada len všetko maďarské. Trápenia autobiografickej postavy súvisia teda so samotnou špecifickou situáciou autorky, ktorej status bol neurčitý: ako dcéra dedinského farára nepatrila medzi ľud, no ako dedinská slečna nepatrila ani do mesta. Tento stav by sa dal nazvať interstatuálnym.¹³ Mentálny interstatus, táto neurčitá

¹¹ MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 163.

¹² Tamže, s. 181.

¹³ PYNSENT, Robert B.: *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*. Praha : Karolinum, UK, 2008, s. 247.

pozícia bola zdrojom Timravinej frustrácie, teda pocitov napätia a úzkosti, menejcennosti a melanchólie, v čom sa dajú hľadať i korene vnútornej pozície jej autorského subjektu. Frustrácia patrí už k toposom modernej literatúry a *Skúsenosť* je svedectvom o frustrácii citovej, sociálnej, kultúrnej i politickej. Je vlastne sumou obrazov, opisujúcich „zničené“ ideály, ktoré sú však v Timravinom ironickom diskurze interpretované ako nemožnosť nájdania zhody vysnívaného sveta s realitou. Pokiaľ uvažujeme o frustrácii ako o psychickom stave, vyvolanom prekážkami na ceste k cieľu, môžeme v nej do istej miery vidieť i počiatok modifikovaného, teda expresívnejšieho, univerzálnejšieho spôsobu umeleckej reflexie skutočnosti, ktorý už nekorešpondoval s „objektívnym“ zobrazovaním reality. Psychický nápor, ktorému musela Timrava čeliť po uverejnení *Skúsenosti* – cenzúrou zdeformovaný text a urážlivé listy, ktorými ju atakovala rodina Országhovcov, ju po počiatočnom znechutení, rozčarovaní a odmlčaní vyprovokovali k obdivuhodným umeleckým výkonom (*Veľký majster*, 1904; *Bez hrdosti*, 1905; *Veľké šťastie*, 1906).

Vráťme sa späť k Timravinu textu, kde máme možnosť sledovať jej umeleckú realizáciu deformatívneho pôsobenia Bukovičovej na Marínu, ktorá postupne zisťuje, že pobyt u vdovy je pre ňu neúnosný: „... všetko robí so strachom, lebo pri každom čaká okriknutie panej“ (s. 318). Pani karhá Marínu i za to, že ju nechá na chvíľu samotnú, lebo sa bojí: „Ale vás to, pravda, nezaujíma, vám ja to darmo vravím, vám je to nič. Vy sa o nič nestariete, o nič nechodíte!“ (s. 318). Upodozrieva ju, že z povaly ukradla klobásy, lebo „sem mačka nemôže prísť!“ (s. 327) a vyčíta jej dokonca i spánok: „Žanka i v noci, keď ma počula len pohnúť sa, skočila, čo mi je. Vy spíte ako zabitá. Ja sa zobudím, a vy nie“ (s. 319). Keď pani ráno zobudil susedov pes, opäť bolo zle na Marínu: „Môj pane! Myslí si spoločnica, a čelo perli sa jej. Čo má robiť? Či má ísť zabiť psa Skalákovho, či čo?“ (s. 319). Marína musí byť neustále v pohotovosti a v napätí, až je pod neustálym tlakom dezorientovaná:

„Keď do izby prišla, zabudla, na čo je tam, i všetko, čo jej vravela pani. Zastala ako stĺp. Ak sa ja nezbláznim tu, tak sa nemôže nik, ‘myslí si a vracia sa naspäť k dverám. Koľko ráz, ba naveky robí sa toto s ňou a musí sa dva razy spytovať. Či div, že pani ustavične žehre, je nervózna a nespokojná s ňou? Sama je vina. Vidno, nesúca je na toto, i čo nesesedela doma, keď je nič z nej“ (s. 325).

Neprijemné pocity sa Maríny zmocňujú najmä počas cesty do Lehoty na slávnosť, kde bude veľa hostí. Kňaz, ktorý je Bukovičovej rodinou, oslavuje meniny a ona vie, že by sa tam mala venovať panej. „Mala by rozprávať, cíti; ale čo? Nevie zhola nič tej vravieť, ktorá nech len ústa otvorí, karhá ju a o ktorej cíti, že snád – ako na predošlú Žanku – ani hľadiet nemôže na ňu“ (s. 326). V Lehote, vo veľkej spoločnosti si ešte viac uvedomuje svoju ničotnosť:

„Čo ja budem tu robiť? Ja nepatrím sem... ‘I cíti, že sa hanbí, lebo je spoločnicou panej. Všade cíti tarchu svojho postavenia, ktoré nie je pre ňu, vidí po nečase. Platená slúžka panej! I zdá sa jej, že ju každý môže potupiť. Ona snád má iba na strane stáť, ani nevravieť, iba keď ju oslovia“ (s. 329).

Pod vplyvom správania sa Bukovičovej, ktorá bez okolkov presadzuje svoje záujmy voči všetkým, čo sú na nej závislí, precitlivená Marína podlieha neurotickým stavom so všetkými psychosomatickými prejavmi, ktoré vyúsťujú do panickej poruchy – oblieva ju pot, búši srdce, má až kolapsové stavy. Nutkavé podvedomé neurotické

pohyby neustáleho kompulzívneho stierania čela rukou (pre ktoré nachádzame u L. S. Vygotského termín motorická inervácia¹⁴) spôsobené permanentným stresom, sú vonkajšími dôsledkami vnútorného citového napätia. U Maríny sa frustrácia zosilňuje tým, že je voči panej subordinovaná, preto sa jej odvetá na psychické ataky odohráva na vnútornej rovine postavy, čím sa umocňuje nerovnovážny stav. Zlosť a hnev, ako príčiny afektívnej reakcie vznikajú u Bukovičky z osobnostných dispozícií, ale vyvolávajú ich i banálne podnety, vie si ich situačne vybudieť; ako dôvod stačí, že Marína mlčí, no rovnako je agresívna na akýkoľvek jej prejav. Vo všetkom, čo nenapĺňa jej predstavu, vidí zámer. Marína je pre ňu nečitateľná – nesprávne si vysvetľuje všetky jej prejavy, čo ju vedie k neprimeranému, až agresívnemu správaniu.

Počiatočná bezbrannosť hlavnej hrdinky, jej nepripravenosť na nepriateľské správanie panej, pasivita a napokon až totálna strata i tak nízkeho sebavedomia, teda frustrácia tolerancia, sa po stavoch rezignácie začínajú meniť na hostilitu, na prejavy nepriateľskosti, negativity, odporu až úplnej zatrpknutosti voči ostatným postavám. Jej hostilný postoj, podmienený uvedenými psychosociálnymi vplyvmi podnecuje ešte viac Bukovičovej hnev a šikanovanie. Tento stav vnútorného napätia Maríny vyvrcholí na oslavách farára v Lehote, kde sa ocitne v jednej spoločnosti s túžobne očakávaným Vilinským (Vajanským). Stretne ho na chodbe a on „pozrie ju celú, kus potisne klobúk na hlavu a rečie: „Dobrý deň!“ (...) Marína siahne rukou na čelo, stojac nepohnute, a divne, zle, veľmi zle sa cíti“ (s. 332). Tento pocit ju v súvislosti s ním neopúšťa: „A prizrúc sa Vilinskému, zacítila opäť ten ťažký cit ako v pitvore, keď ho videla. Tvár jeho má výraz toľkej bolesti a utrpenia. To nečakala, ač vedela, že býva naháňaný po súdoch a žalároch; ale on je ducha inakšieho, stojaci nad inými, i nad slabosťami. A tu, hľa, človek, ktorého tvár skrívila muka“ (s. 335). Pri ďalšom pozorovaní si uvedomovala, že aj on sa v tejto spoločnosti necíti dobre. „Má bolestnú tvár ako prvej, nevraví nič, len je, ani sa nestarí o nikoho“ (s. 336). Po istom čase sa Maríne jeho správanie zdá byť neúčtivé voči hostiteľovi. Nielen že mu verejne nezagratuloval, ale „tvár už nielen že mu je mračná, ale akási chladná. Ani nepozrie nikam, ani nepovie nikomu slova...“ (s. 338). Po zdaviciach oslávencovi, prednášaných zlou slovenčinou si Marína domýšľa, že „to je i Vilinský preto taký zamračený“. On, ani ostatní z Michala neprehovorili – „ten na tvári teraz má už rozhodne chladné opovrhnutie“ (s. 339). Situáciu z osláv v Lehote možno vnímať ako alúziu na obvyklé národnoobrodenecké výjavy, ktoré naši spisovatelia 19. storočia opisovali vo svojich dielach so zámerom zobrazenia konfliktu národovcov a odrodilcov. Timrava nielenže nevyužila túto situáciu na dramatické vyhrotenie národného konfliktu, ale úplne kontroverzne opisuje bratanie sa týchto antagonistických skupín a navyše, z celej situácie vychádza nesympaticky Vilinský a jeho suita.¹⁵ V intenciách svojej neexplicitnej metódy necháva

¹⁴ VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič: *Psychologie umění*. Praha : Odeon, 1968, s. 197. V kapitole Umění jako katarze (s. 197) uvádza: „Mnozí autoři se shodují v tom, že z hlediska nervových mechanismů je cit třeba řadit mezi stráty, spotřeby, vybíjení nervové energie.“

¹⁵ Sklamanie Timravy zo skutočného stretnutia s významnými mužmi z Martina bolo o to väčšie, že Martin bol mestom, ktoré túžila vidieť – iste i vďaka jeho „našským“ reprezentantom. Svedčí o tom i list E. M. Šoltésovej zo dňa 7. apríla 1899: „Rada by – keď naozaj mi je nemožné vidieť aký [je] T. Sv. Martin. Prosím Vás srdečne – ale ma neoslyšte, lebo by plakala! – pošlite mi pár obrázkových dopisníc!“ (*Listy Boženy Slančíkovéj Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 28).

i čitateľa v rozpakoch, že sa ako autorka nepohoršuje nad scénou, ako sa za prítomnosti našich najdôležitejších slovenských predstaviteľov prednášajú prípitky v maďarčine. Vysvetlenie tejto – dovtedy v slovenskej literatúre neslýchanej situácie – autorka oddiali o niekoľko strán, aby podobne, ako o tri roky neskôr v novele *Bez hrdosti*, nebol vnímaný národnostný problém v novele ako ťažiskový. Treba však upozorniť i na to, že v kraji, kde žila Timrava, sa spolužitie Slovákov a Maďarov vnímalo s väčšou toleranciou (a ako opisuje – aj na Orave, Timrava to však ťažko niesla) než v Martine. Martinčania, ktorí boli veľmi citliví na kamarátstva panslávov a maďarónov, odišli z Oravy urazení, čoho dôkazom bola Vajanského báseň *Ochladnutým*, uverejnená 30. júna 1900 v *Národných novinách* – v novele je spomenutá táto báseň pod názvom *Chladneme* (s. 385). Podobne, ako v *Skúsenosti* autorka nie je explicitne protimaďarská, aj jej pronárodný postoj si musíme domýšľať z náznakov: „*Jeden barnavý, vysoký a veľmi pekný muž vyšiel na kancel' a začal kázať našou rečou. Maríne oči pribili sa ta, málo počúvala v kostole preplnenom panstvom kázať touto rečou*“ (s. 380).

Na oslavách v Lehote plachú Marínu zaskočila reč jej známeho farára Krimského, lebo začula, ako „*akési talenty ženské spomína, z ktorých jeden je i medzi nami teraz a nech žije. Marína zapálila sa a potom zbledla hanbou*“ (s. 341) – hnevá sa naňho, lebo ju „vyzradil“, no pocíti na chvíľu aj akési uvoľnenie. V rozhovore s priateľkou si dokonca spomenie na starú lásku: „*I ju chcel raz jeden – nie Edmund – taký, čo bol o tri roky mladší, a to bol človek bezúhonný i pekný; dosiaľ ju to mrzí. Ale ona robila komédie, nešla*“ (s. 344). O chvíľu však opäť upadne „do zmalátnenosti. Už ju nezaujímajú ani Michalci, ani to, že Čierny zas hľadá na ňu, ani že Vilinský zatvorený bol za rok a nepokladal za hodné slova povedať pri stole“ (s. 344). Keď ho o chvíľu uvidí v susednej izbe „už srdce jej nepohne sa, čo i hľadá na bolesťou zoranú tvár jeho. Ani nezdá sa jej viac veľkým, nadzemským“ (s. 346). Sklamanie Maríny zo stretnutia s Vilinským a Michalcami sa dalo tušiť už z predchádzajúcej idealizácie v jej predstavách. To, že Vilinský vyznieva v „interpretácii“ rozčarovanej Maríny nesympaticky a nenaplnil jej očakávania, nie je celkom jeho chyba. Odsúdenie jeho správania bolo do istej miery nespravodlivé a bolo ovplyvnené i osamelosťou a zúfalstvom hlavnej hrdinky. V tejto situácii hľadala medzi pozvanými „spriaznenú dušu“ a oprávnené čakala privetivé slovo od Vilinského. Podobne, ako v skutočnosti Vajanský Timravu, i v novele Vilinský „... pýtal prácu od nej: „*Jedna z najlepších síl...*““ (s. 331), spomenie si so sklamaním Marína.¹⁶ Okrem neodhadnutia situácie na farárových oslavách, kam prijal pozvanie, treba mať na zreteli i historický kontext: v období stretnutia sa s Timravou boli Martinčania unavení z nekonečného radu väčších či menších národnostných konfliktov, „vyhorení“ v národnom zápase a fakt, že si nevšímali mladú spisovateľku, mohol súvisieť aj s ich literárnym vkusom.

Práve v spomínanej chvíli dezilúzie z „ideálu“ a upadnutia do „zmalátnenosti“ prichádza k Maríne kňaz Mišovič, „čo tak jasne rozpráva“ a keď ona „v predtuche čohosi chcela uvrznúť, kňaz zastal jej cestu: „*Slečna-spisovateľka, ráčte postáť. Nedám za nič túto šťastnú náhodu, že som sa stretol s vami. Chcem vám len povedať, že vy píšete veľmi*

¹⁶ Listom z 29. apríla 1899 žiadal Vajanský Timravu o príspevok do turičných *Národných novín*, kde „sa zídu najlepšie literárne sily Slovenska: Vy tam tedy chýbiť nesmiete“. Timrava však príspevok neposlala.

dobré. Vy máte veľký dar pozorovací.“ Marínu zaskočila jeho úprimná priazeň, ktorú v tomto prostredí čakala skôr od Vilinského.

„Píšte viac – a čítajte...“ „Čítať?“ „Áno! Napríklad Dickensa,“ vraví on, „alebo ruské romány ...“ Zamyslel sa na chvíľu, potom vraví: „Len by ste viac písali. Tu máte, napríklad, tému dobrú: spoločnica pri bohatej, mladej, pomerne mladej vdove.“ „Oh, o tom nebudem písať,“ myslí si ona odmietavo. „Potom: on a ona,“ kňaz usmeje sa, „ale nesmú sa dovedna zísť!“ „Nie?“ i pozrie na neho zvedavo a zasmee sa. Ona zas rada šťastných ľudí“ (s. 347).

Tento rozhovor s latentným citovým podtónom, v ktorom autorka prezradila o sebe možno viac, ako pôvodne zamýšľala, prerušil Cyril, ktorý sa s Marínou prišiel rozlúčiť. Rozhovorom s kňazom Timrava diskkrétne naznačuje posun v citovom rozpoložení Maríny, ktorý neexplicitne vyjadruje v scéne večerného člnkovania Maríny s Boženou: dokonca žartuje o tom, že by sa mohli obe utopiť: „Potom by doniesli noviny chýr pod nápisom: „Senzačná správa,“ trkoce Marína, úplne zabudnúť, že je spoločnica. Ešte tak voľne necítila sa“ (s. 348). Pohľad na vodnú hladinu v nej však opäť nahlodá spomienku: „Ak by sa tak čln prevalil naozaj a utopili sa, čo by povedal Edmund? Nič! Zabudol na ňu, vie. Už ani ona nemyslieva každý deň naň. Oni sa neľúbili... Či by to bola láska, kde každý vynasnažuje sa to konať, čo druhého uráža a mučí?“ (s. 349). Hoci si Marína s bolesťou spomína na chvíle so žiarlivým Edmundom, nevdojak vo vrecku zacíti list od Hurta, ktorý jej píše: „Ctená slečna! Vašu kartu práve na deň Božieho tela dostal som k rukám, a zalichotilo mi to tak, že v tom okamihu odpovedám. S tou mojou duchaplnosťou je to nie tak, ale zlý človek nie som, preto karty nevystanú... Váš Hurta.“ „Váš Hurta!“ Toto v celom liste zlostilo ju najväčšmi...“ (s. 350). Marína tento list stále nosí so sebou spolu s fotografiou Edmunda, ktorý „ženil by sa, chce ju vziať, ale nevie sa rozhodnúť“. Chce od zlosti „vyhodiť jeho podobizeň, no miesto nej vezme list, dotrhá na malé kúsky a hodí do vody“ (s. 350). Gesto symbolického „utopenia“ svojej lásky k nerozhodnému Edmundovi nadobúda tragikomickú podobu v zámene týchto predmetov v jej „vačku“, takže pomsta Edmundovi sa celkom nevydarila. Definitívne odpútanie sa od neho je zavŕšené neskôr, keď sa dozvedá zo sestrinho listu, že „Edmund si berie Adélu (...), ale chýr o Edmundovej ženbe, diví sa sama sebe, netkne sa jej“ (s. 359). Citová rozjatrenosť a neistota vo vzťahu k Edmundovi je teda eliminovaná (hoci jeho fotografia zostala celá), teraz ju však o to viac trýzni odpor voči panej: „Ja to neznesiem, ja to neprevládžem, ja tu prídem o rozum!“ (s. 360). „Už usmiať by sa snád ani nevedela, pomaly i vravieť zabudne v tomto dome“ (s. 356). Opäť je to Hurtova pohľadnica, ktorá ju sice dráždi svojou „impertinenciou“, ale vyprovokuje v nej aj iné emócie ako zlosť: „Oh, zlatý Hurta, už šesť týždňov nesmiala sa“ (s. 361). Na pohrebe známeho ju však opäť nachádzame v „obvyklom“ rozpoložení: „Či by bolo dobre zalkať nad tým, keby vôbec mala ešte kus citu. Je ako kus kameňa, nič sa jej nedotkne, nič. Ani to nedbá, že Edmund, ten, ktorého fotografiu prekladá zo šiat do šiat, z vačku do vačku, sa už žení a zabudol ju tak skoro. Aj, čo bude naozaj nanášať tú podobizeň? Vyhodi ju tu, nech pošliape ju týchto tisíc ľudí so špinavými nohami“ (s. 379).

Timrava pri nakumulovanom opise traumy svojej hrdinky predsa len naznačuje odstup, keď dáva do spojitosti k rezignovanému smútku komický detail prekladania foto-

grafie jej bývalého milého „z vačku do vačku“, na ktorého takto môže len ťažko zabudnúť. Aby Timravina autobiografická hrdinka neupadla do sebaľútosti a problém hľadania osobnostnej autonómie nebol automaticky stotožňovaný so sebaďestrukciou, Timrava na oslave zmierňuje nakumulované napätie: napríklad paralelne s opismi psychických stavov a komplexov Maríny paroduje obľúbené toasty – slávnostné zdravice:

„I Cyril oddal sa do židov, nazývajú ich spoločným zlom. ‚My sa hašteríme,‘ vraví medziiným, ‚trháme, hryzieme sa – !‘ ‚Nehryzte sa!‘ vraví polohlasne pán krásnych očí, čo bol by za ideál – otec Boženin. Marína prekvapeno a so smiechom pozrela naň. ‚Hryzieme sa miesto toho, aby sme ruka v ruke oborili sa na spoločného nepriateľa ... zmieri-li sa.‘ ‚Ale, Cyril, nevrav!‘ myslí si Marína a oči jej zahoria. ‚Nie merit! Ty chceš sa merit s takými, čo Ťa chcú zjesť a o tvoje merenie nestoja. Nič, biť sa budeme! Babám je maznať, merit sa!‘“ (s. 339). Táto scéna je tragikomickou reakciou Maríny na pomad'arčenie miestnej „honorácie“ – komicky síce vyzneli gramatické chyby, keď chceli prehovoriť po slovensky, napríklad notár „nepovie inak, iba: ‚Keď som bola...““ (s. 329), no Marína zrazu začne túto situáciu vnímať nie ako zábavnú, ale ako hrozivo nebezpečnú. V uvedennom vnútornom monológovi Maríny čítame presvedčivé odhodlanie autorky radikálnejšie zakročiť proti zhubnej „móde“ paktovania s Maďarmi – a túto pasáž myslí autorka nanajvýš vážne, lebo i vo vlastnej rodine vidí následky odrodilstva.

Prostredníctvom humoru a komiky akosi prirodzene presahuje dramatická tenzia do detenzívnej polohy – iba tak môže byť čitateľský zážitok komplexný. Ako dominanta Timravinej naratívnej stratégie sa však stále viac presadzuje irónia. Tá je prítomná i v kontrapunkte konštruovania oboch hlavných postáv v *Skúsenosti*. Práve preto, že ich vzájomná situácia je nerovnovážna, repliky Bukovičovej sú umiestnené na povrchu naratívnej línie a ich ironické komentovanie Marínou je realizované ako vnútorný monológ. Naratívna irónia, ako uvádzajú R. Scholes a R. Kellogg, je založená na nepodobnosti viacerých hľadísk. „Naše potěšení z narativní literatury jako takové můžeme chápat jako funkci nestejnosti hlediska neboli ironii.“¹⁷ Samotný konflikt postáv sa odohráva prevažne vo vedomí postáv. Tento fakt však nebráni v rozvíjaní naratívneho zámeru, z ktorého sa postupne generuje iniciačný príbeh Maríny ako „skúsenej“ spisovateľky. V *Skúsenosti* prevláda ironický personalizovaný rozprávač, teda nie nezaujatý, objektivizujúci. V takomto prípade „je ozvlášťujúci efekt vytvářen totálním přesunem hlediska do románové postavy outsidera; tímto přesunem je čtenář podnícen, aby viděl dobře známou skutečnost zcela ‚jinýma‘ očima“.¹⁸ I Timrava akceptuje tendenciu modernej epiky vycúvať z dokonalej vševedúcnosti; forma histora – vševedúceho, heterodiegetického narátora bola v literatúre na prelome storočí už neudržateľná. I v *Skúsenosti* prevažuje intradiegetický reflektor – väčšina textu je podaná z vnútornej perspektívy postáv, preferovaná je pritom postava Maríny ako očitého svedka udalostí. Jej hľadisko je však často autorkou spochybňované – práve na hrdinkinom nesprávnom situačnom odhade je konštruovaná ironická modalita textu. Ironická medzera sa tak otvára nielen medzi Marínou a Bukovičovou, ale aj medzi Marínou a autorským rozprávačom, pričom táto zmnožená autorská perspektíva dodáva tomuto textu s nevýrazným sujetom vnútornú dramatickosť.

¹⁷ SCHOLES, Robert – KELLOGG, Robert: *Povaha vyprávění*. Brno : HOST, 2002, s. 236.

¹⁸ STANZEL, Franz Karl: *Teorie vyprávění*. Praha : Odeon, 1988, s. 20.

Tu sa už ocitáme na rovine „obratu do seba“ na rovine postavy, ale i diela ako takého a schopnosti autorského rozprávača zniesť aj istú mieru sebakviesmychu a sebaspochybnenia. I minimálne sebavedomie hlavnej hrdinky je úplne zlikvidované vo chvíli, keď ju Bukovičová karhá: „*Vy sa na nič neobzriete, nič neviete. Vy sa nestariete o to, že mňa to interesuje*“ a vyčíta jej, že sa nezaujímalala o to, čo mala na ulici pani Hlochová oblečené a či je tlstšia, než ona: „*Ja som nie súca na toto!*“ *myslí si. „Ja musím byť veľmi hlúpa!“*“ (s. 377). K jej vnútornému nesúladu prispieva, samozrejme, i vedomie straty Edmondovej lásky, i správa o jeho ženbe. Paradoxne, i tak sú myšlienky nášho jediným svetlým bodom v ponurej emocionálnej farbe novely. Na strane zdravého rozumu stojí v novele slúžka Zuza, ktorá kriticky vníma a komentuje Bukovičkinu skutky a tajne sympatizuje s hlavnou hrdinkou.

Keď sa Marína rozpráva vo Vodňanoch s príbuzným Bukovičovej Petrušom o nedávnej slávnosti v Lehote, kde sa tak „*celkom sklamala*“ z Vilinského i z ostatných „*hlavných vodcov*“ národa, konštatuje: „*Myslela som, že tí, čo kárajú, za sudcov dávajú sa, za vodcov, za niečo vyššieho, nezemského a tu, ľudia ako u nás – žiaden rozdiel. Vilinský k tomu je človek nepriateľský, mračný – aspoň taký bol. (...) Keď prečítam jeho diela – naveky tak ma zroní, akoby ma kyjakom po hlave ohlušil*“ (s. 382). Petruš zareagoval: „*A Vilinský, že sa vám nepáči, nechápem. Keby sme mali veľa takých... ! Dopustím, že nebol priateľský, po prvé spoločnosť to bola nie pre neho, i on sklamal sa v našich – po druhé, on je človek vážny, potom bol väznený za rok, a to je moc, moc človeku, ktorého život je konať...*“ Petruš Vilinského ospravedlňoval, že „*bol dotknutý tou spoločnosťou miešanou. Videl tam to ochladzovanie našich, ktorí bratříckujú sa s našimi zhubcami*“ (s. 382). Marína Petruša vysmiala, keď sa jej deklaroval ako „*divý*“ národovec. Slovo divý považovala za neprimerané: „*Ja rada ľudí jednoducho, pre mňa môžu byť, čo chcú. Tu zišlo jej na um, aká je pani k nej, i dokončí s tajeným vzdorom: „Zvlášť, ako som sa sklamala, nechcem rozdiel“*“ (s. 382). Vyššie citované vety boli z novely Škultétyom odstránené a je viac ako isté, že práve tieto nie na zásah rodiny Országhovej, ale iste kvôli „*provokatívnym*“ výrokom Maríny: „*Živí národ, živí, až zahynie. Tak bude!*“, *Ved’ sa ja i rozumiem do toho. Divný človek, že sa so mnou do rozhovoru dáva vôbec a ešte do takého!*“. A nahlas opätuje: „*Pravdaže len živí a nežije a zomrie*“ (s. 383). Timrava však vo svojej novele neušetrila kritiky ani najväčších antagonistov Martina – hlasistov, keď nechá Marínu reprodukovat’ Petrušov názor: „*Hľa, zvukistov... – či ako sa pomenovali – ktorí postavili seba pyšno, aby súdili diela vodcov v Michale, nazýva hlupákmi, ktorí – teda, keď chcú rozprávať – nech vykonajú najprv čosi lepšieho a potom vravia*“ (s. 383). Uvedené pasáže dokladajú, že s dobovo „*háklivou*“ témou práce pre národ sa autorka popasovala veľmi poctivo, pričom si našla originálny modus vzťahnutia umeleckého textu k skutočnosti. Vo viacerých pasážach sa dá pritom hovoriť až o „*hre s ohňom*“ – nečudo, že si vyslúžila ignoranciu na oboch stranách.

Pobyt Maríny v Lehote sa v literárnohistorických prácach o *Skúsenosti* často redukuje len na autorkinu kritiku Vilinského, je preto potrebné detailnejšie upozorniť na komplexnosť Timravinej interpretácie zobrazovaného zložitého a subtilného problému v slovenskom kultúrno-politickom kontexte. Ten sa autorke podarilo umelecky zvládnuť vďaka jej schopnosti interferovať vonkajšie fakty prostredníctvom ich osobnostnej inte-

riorizácie v autorskom subjekte. Iba komplementarita tragikomickej zážitkovosti s ironicko-sebakritickým postojom autorky mohla byť zárukou, že ideologicky kontroverzná scéna nevzníeva ako morálno-didaktické exemplum. O. Čepan upozorňuje, že Timravin „analytický psychologizmus, simultánne chápanie viacerých významových kontextov a redukcionizmus nepodstatných črt skutočnosti majú zrejme vzťahy k naturalizmu, v jednotlivostiach aj k symbolizmu, secesii a k expresionizmu“.¹⁹

K uvažovaniu v týchto dimenziách sa však autorka dostala cez reflektovanie malomesta ako profánneho priestoru bez akéhokoľvek transcendentálneho rozmeru, kde ritualizácia životných úkonov pramení z nedostatku inej činnosti alebo duševnej aktivity. Stereotyp a nuda zhubne pôsobí na malomestskú mentalitu, ktorá likviduje v zárodku akýkoľvek pokus o vymanenie sa z nej. Paradoxne všetka snaha o pripútanie si, ba až – obrazne povedané – spútanie „prišelca“ vyvoláva opačnú reakciu: jeho snahu uniknúť skúmaným pohľadom a nezmyselnej regule. Cenou za pokus o únik, aj keď len mentálny, je osamelosť, pretože nikto, kto tu trvalo žije, nenachádza odvahu na vzburu voči zaužívaným poriadkom. Mesto Vodňany v *Skúsenosti* nie je ničím špecifické, nevieme, ako vyzerá, nie je ani sympatické, ani malebné, na čo by ako malé mestečko mohlo mať predpoklady – Timrava nás sprevádza iba jeho vnútorným životom, sleduje jeho „vnútornú rozlohu“. Má len temné zákutia duší jeho nesympatických obyvateľov, ku ktorým Marína nevdojak a nerada priraduje aj svoj idol – básnika Javora. Vodňany sú tak pre hlavnú hrdinku len miestom trápenia a negatívnych emócií, kde sa jej osamelosť, izolácia od rodiny a priateľov umocňuje. Byť meštiakom je mentálny stav – a s tým sa Marína nedokáže stotožniť; nenachádza na mestečku nič pozitívneho, pre čo by mala ľutovať, že žije na dedine. Postupne sa jej čoraz naliehavejšie potvrdzuje už tušený dešifrovací kód mesta – „kocúrkovo“. Bez pobytu v meste by si však ani autorka neuvedomila, že život na dedine a práve status dedinskej slečny jej poskytuje v porovnaní s mestom slobodu. To, čo dovtedy mohla na dedine vnímať ako obmedzenie, sa jej postupne začalo javiť ako slobodný život, neviazaný konvenciami. Táto strastiplná „cesta do seba“ jej pomohla k doceneniu prostredia, v ktorom žila, jej návrat nebol ani tak návratom na dedinu, ale k tým, čo jej rozumujú.

Na napätie a zložitosť vzťahov medzi mestským a vidieckym prostredím upozorňuje aj R. Bílik: „Myšlienkové konštrukty/obrazy vidieckosti a mestskosti nemožno redukovat' na konštrukty priestorové. Ide o koncepty, v ktorých priestor zvyrazňuje či podčiarkuje práve onen moment slobody ako moment predovšetkým ideologický v tom najširšom zmysle slova. Do popredia sa vysúva pozícia subjektu ako nositeľa oboch typov slobody a ich určujúcich znakov.“²⁰ Tento fakt určite prispel i k väčšej univerzalizácii tém, o ktorých neskôr Timrava písala. Nová skúsenosť so životom v meste ju privádza k podobným záverom, aké nachádzame napríklad u G. Flauberta (mestské prostredie je koncentráciou sociálneho zla) alebo u R. Preisnera (panoptikálna ošklivosť malomesta).

Medzi „prehrešky“, ktoré malomesto neodpúšťa, možno zaradiť prejav akéhokoľvek individualizmu, snahy odlíšiť sa. Individualita versus kolektív – to je už konflikt

¹⁹ ČEPAN, Oskár: Timravina ironická dezilúzia. In: *Stimuly realizmu*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 239.

²⁰ BÍLIK, René: K tematizácii mesta v slovenskej literatúre (O jednom kultúrnom konštrukte). In: *Město. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Eds. Jan Malura a Martin Tomášek. Ostrava : Universitas Ostraviensis Facultas Philosophica, 2011, s. 49.

modernej literatúry, ktorý je svojím spôsobom alúziou na romantický spor jedinca so spoločnosťou. Sklamanie zo spoločnosti, najmä vlasteneckej, reprezentoval vlastenecký deziluzívny román, z ktorého sa na základe kritického postoja voči romantickému mysleniu vygeneroval román stratených ilúzií. Jeho sujet je v mnohom podobný sujetu novely *Skúsenosť*. Hrdina prichádza z dediny do mesta, je štylizovaný ako spoločensky naivný, ale občasne je obdarený umeleckými ambíciami, jeho ľúbostno-erotická dezilúzia sa snúbi s dezilúziou národnou.²¹ Ukazuje sa, že toto štádium straty ilúzií všetkého druhu je vlastne nutnou fázou „zmúdrenia“, formovania sa, dozretia. I v Timravinej reálnej biografii sa autorkin pobyt v Kubíne, obrazne a zveličene povedané, podobal „vyhnaniu z raja“ (dievčerstva, známeho prostredia) – poznanie, ktoré nadobudla v Kubíne, ju na ďalší život zásadne poznačilo; po *Skúsenosti* už nebolo nič ako predtým, už to bola iná Timrava. „Ovoce ze stromu poznání obdarilo člověka schopností sebereflexe. Spatřil sám sebe jako v zrcadle a nebyl potěšen tím, co spatřil. Odhalil rozpor mezi skutečnou situací a nějakou lepší, mezi faktickou skutečností a ideálem,“ píše E. Straus.²² Timrava sa vracia z Kubína vyzretejšia, skúsenejšia, ale oveľa skeptickejšia, pretože jej pobyt nadobudol nečakané existenciálne rozmery. Pridáva svoj hlas k autorom, zobrazujúcim modernistickú krízu hodnôt, čo sa odrazilo i v jej ďalšej tvorbe.

Tento úkaz je rozpoznateľný na všetkých úrovniach textu, najmä na simultánnom vrstvení významov. Po formálnej stránke ho pozorujeme v rozklade tradičnej naratívnej kompozície, kde nastáva posun k takej rozprávačskej perspektíve, v ktorej panoramatická vševedúcnosť ustupuje obmedzenému osobnému hľadisku. Kryštalizácia tejto novej perspektívy sa konštituuje práve v *Skúsenosti*. Všimnime si to napríklad na situácii, keď sa Žela začne starať do toho, aký si Marína vzala klobúk, a v ktorej sa kumuluje viac heterogénnych aspektov, ba až modalít: „*Ale veru v meste vravia, že ste vy nie taká, ako Žanka bola, čo odišla. Aj krstná mama povedala. Aj ten váš biely klobúk tak vám zle stojí. 'Marína skrútila hlavu k nej. Ten klobúk že zle stojí? Ten klobúk, čo sa tak páčil Edmundovi Gregorovi, tomu, čo hlavnú rolu hrá v jej osude, čo ju miloval a ona jeho – páčil a hneval sa zato, že jej stojí dobre, lebo bál sa, že to i druhý vidí a on musí žiarliť'*“ (s. 309). Analogické znaky autobiografického písania a hodnotovej ambiguity charakterizujú celú novelu a potvrdzujú konštatovanie, že „postup sebezpoznání se může jevit až jako bezohledný, tvrdý; nevyhýbá se provokacím a sebeobžalobám, nezakrývá viny, slabosti, vnitřní kolize. Počítá s ambivalentním vnímáním, při němž je čtenář zároveň poustán i odpuzován.“²³

Marína sa nepretržite nachádza pod tlakom záporných emócií, najviac ju však depriuje, že sa pri Bukovičovej dostáva do ľudsky nedôstojných, až dehonestujúcich situácií. Sú to pocity úplne vzdialené dedinskej spontánnosti v dobrom i zlom. I v novelách, ktoré napísala Timrava pred *Skúsenosťou* (*Pozde, Boj*), sa stretávame s „konvenčnými“, na

²¹ Podrobnejšie In: HODROVÁ, Daniela: Praha jako město deziluze v českém románu na přelomu století. In: *Město v české kultuře 19. století*. Praha : Národní galerie, 1983, s. 172.

²² STRAUS, Erwin: O formě a struktuře lidské vnitřní svobody. In: VOJVODÍK, Josef – HRDLÍČKA, Josef (eds.): *Osoba a existence. Z perspektivy fenomenologicko-antropologické psychiatrie (1930 – 1968)*. Brno : HOST, 2009, s. 284.

²³ Autobiografie, heslo In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 29.

pohľad nezaujímavými témami, kde sa navonok nič pozoruhodné nedeje a skutočné citové „drámy“ sa odohrávajú pod povrchom, na vnútornom pláne postáv. Takto zachytený detenčný stav sa môže pociťovať ako nudný, triviálny až do tej miery, že sa paradoxne môže vnímať ako tenzia – utrpenie z fádnosti, všednosti. Opačným prípadom sú texty, kde dej znamená rad „škandálov“, výrazných dejových zvrátov. Timravina *Skúsenosť* sa nachádza medzi týmito pólmi aj vďaka tomu, že sa naučila obratne pracovať s vnútornou dramatickosťou a veľkú časť deja presunula na vnútorný plán postáv. Tento postup sa jej zvlášť osvedčil pri neschopnosti komunikácie spoločnice s paňou. Subjekt Maríny ako autobiografickej postavy je tak postupne pohlcovaný tlakom okolností – Timrava na veľkej ploche rozkrýva a analyzuje proces jeho interiorizácie. Ako jedna z prvých spisovateľov v slovenskej literatúre priniesla jeho obraz v štádiu odcudzovania sa nerovnorodému prostrediu. Naratívna línia sa tak v jej novele namiesto sukcesívneho radenia udalostí na pláne deja stáva priestorom odcudzovania sa hrdinky sebe samej na rovine paradigmy postavy. Z tohto priestoru sa zároveň a veľmi nenápadne stáva príbeh bolestivého sebanachádzania, sebapoznania. Tento na prvý pohľad nenápadný kompozičný chiazmus je umelecky rafinovane zašifrovanou pointou novely. Textová realizácia tohto chiazmu vyzera – zjednodušene načrtnuté – nasledovne: Marína si pod tlakom prostredia a v pude sebazáchovy nevdojak osvojuje asertívne stratégie. Navonok sa snaží zachovať pokoj, nereagovať podráždene a začína sa pretvarovať, lebo pretváarka ju aspoň čiastočne chráni pred zlobou panej. Pri jej invektívach si neustále uvedomuje svoju nedokonalosť – celkové otupenie a sarkazmus vo vnútorných monológoch sú jej nástroje uvoľnenia. V prvej časti textu sú vnútorné monológy Maríny akosi detenčnou profylaxiou v dôsledku neprimeraného psychického tlaku, v druhej časti novely pozorujeme, že tento tlak nezostal bez následkov – i vzťah Maríny a panej akoby nadobúdala podobu chiazmu; Marína začína o sebe pochybovať, začína si myslieť, že ona je zlá: „*Tu zbadala sama na sebe, aké nešetrné sú už i jej všetky myšlienky naproti panej a ako chladne i ona. Či neheší tým? Pani ani nie je snáď taká zlá, ako sa vidí. (...) Ona je vina všetkému zlému, a nie pani, lebo nemá trpezlivosti, vytrvalosti a neznesie nič!*“ (s. 362).

Paradoxne sa napokon hnev Maríny neobracia proti Bukovičovej, ale oveľa viac voči nej samej. Zo sebaobviňovania ju však „vyliečia“ ďalšie skutky Bukovičovej, napríklad situácia, keď vidí, ako pani strháva zo Želky čipky: „*Spoločníci zmizla všetka krv z líc. S hrôzou v očiach hľadí na desný výjav. Zaznelo fíkání Žely hlasné*“ (s. 367). M. Ossowska v knihe *Měšťanská morálka* upozorňuje na puritanizmus, ktorý sa u malomeštiakov prejavoval ako určitý typ morálky, blížiaci sa k sadizmu.²⁴ Pri večeri Bukovičová obvinila Marínu, že dala slúžke Zuze veľa masti na slíže: „*Marína zbledla ako smrť. Bez slova berie od panej misu chvejúcimi sa rukami*“ (s. 369). Vtedy už aj pani zistila, že svoje správanie prehnela – jej agresivita narazila na určitú hranicu, „na tajomný horizont vlastného chcení“, ²⁵ no Marína sa definitívne utvrdila v tom, že od panej odchádza: „*Vola ju ma domov, naspäť...*“ (s. 70). „*Ilen myšlienka tu ostať naplňuje ju hrôzou a zúfalosťou. Nemožno! Dej sa, čo chce, ona musí odísť...*“ (s. 372). Pani ju však nechce pustiť: „*Vy ste*

²⁴ OSSOWSKA, Maria: *Měšťanská morálka*. Praha : ACADEMIA, 2012, s. 230.

²⁵ SVATOŇ, Vladimír: Na cestě z centra na okraj – z města na venkov. In: *Proměny dávných příběhů*. Praha : FFUK, 2004, s. 322.

sa na rok dali, vy tu budete!“ Bukovičová sa, samozrejme, obáva „koľko klebiet bude po celých Vodňanoch“, ale táto situácia je aj pre ňu výzvou, aby sa na seba pozrela ako na cudziu osobu: „*Dosiaľ nemyslela si, ako môže sa cítiť spoločnica pri jej zachodení, iba aká by mala byť k nej, ako ju ctiť, šetriť, aké sú jej povinnosti. V panej úmysly, že ju neprepustí, zrazu sklátili sa. Či ju má nasilu tu držať?*“ (s. 372). Pod vplyvom Bukovičky Marína čoraz viac rozmyšľa o sebe, prežívajúc vnútorné muky: „*Takou opustenou necítila sa ešte, ako žije.*“ V citovom zmätku „*začala reptat' už nielen na Krimských, ktorí sem ju dopravili, ale i na svojich, lebo dovolili, aby prišla sem*“ (s. 375). Jej potupenie vrcholí situáciou, kedy Bukovička pred ňu hodí peniaze – plat. „*Marína ako ohromená stojí a bojí sa i dýchať, taký desivý je výzor panej.*“ Pani zbledla ako stena pri rozlúčke. „*Marína uteká preč ako z plameňa. Na chodbe dopočula, že pani strašne plesla dvermi*“ (s. 390). Potom už nasledovala len cesta kočom na stanicu a čakanie na vytúžený vlak. „*Vstúpila do oddelenia pre dámy, a zrazu akoby sa stala inou. Oblahčením zachvelo sa jej srdce a oči zaskveli radosťou. V okamihu zmizli Vodňany, prednejší dom Bukovičovej so všetkými ťažkosťami a paňou... Marína sedí v remennom sedadle a ako v očarení čaká svoj kraj*“ (s. 393). Katarzia v závere novely je silná a autentická, je úmerná hĺbke prežitých zážitkov, je v nej imanentne obsiahnutá regeneračná sila pozitívneho očakávania. Timrava nie je sentimentálna, iba naznačuje. Záverečné pasáže čakania Maríny na vlak a jej skrývanie sa, aby ju náhodou nestretol Hurta (stratené pasáže robia túto časť nezrozumiteľnou), zdanlivo zdĺhavé opisovanie správania sa cestujúcich svojou situačnou komickosťou neutralizujú predchádzajúce emocionálne vypäté scény a naznačujú autorkin odstup voči autobiografickej hrdinke. Komplex viacerých indícií, zbiehajúcich sa z rôznorodých strán smeruje k jednému rezultátu: cesta do Kubína napriek všetkému bola pre Timravu iniciačná, zradikalizovala jej osobnostné postoje i štýl a celá následná aféra okolo cenzurovania textu novely jej paradoxne, napriek všetkému neprijemnému, pomohla dozrieť, vyhraniť sa.

V *Skúsenosti* pracuje Timrava ešte vo väčšej miere ako v iných textoch s hyperbolou, s expresivitou, teda, ako bolo spomínané, s markantnosťou výrazu. Timrava už od prvej vety textu radikalizuje svoj výraz, vzdáva sa nociónálnemu písaniu, vzdáva sa možnosti opísať „objektívnu realitu“. Po presvetlenom úvode, kedy je hrdinka ešte doma na dedine, pokračuje opisom mesta, kde je všetko zachytené v temných farbách. „Nur Böses“ – radikálne zlo, o ktorom píše Rio Preisner v súvislosti s Nestroyovými fraškami, je prítomné aj v tejto novele.²⁶ Až na malé detaily tu prevláda len jeden, ten zlý pól skutočnosti, bez vyváženosti dobrými, pozitívnymi skutočnosťami. Nesympatickí sú všetci – aj naši národovci, ale aj autobiografická hrdinka. A ako píše 15. júna 1902 Šoltésová Vansovej po prečítaní novely: „Timrava ani seba nešetí...“²⁷

Bukovička, ako už bolo vyššie spomínané, nemá podobu realistickej postavy – je stelesnením komplexu negatívnych vlastností. Timrava má v úmysle zobrazit' mravné vákuum, ktoré je u tejto postavy maskované pózou národovkyne. Je to vôbec ojedinelá postava v Timravinom diele v zmysle rozdvojenia – pre verejnosť sa správa inak ako

²⁶ PREISNER, Rio: *Johann Nepomuk Nestroy*. Praha : Orbis, 1968, s. 52n.

²⁷ *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 452.

doma, pričom navonok podlieha všeobecnej pretvárke malomestského kolektívu a doma bez pretvácky ukazuje svoju pravú agresívnu tvár. Byť a zdať sa – tváriť sa inak pre verejnosť a inak v súkromí – to je jedna zo základných morálno-psychologických tém, a to nielen v literatúre, ale aj v dráme a satire od dávnych čias. Pretvárka sa dostala do Timravinej novely s témou mesta a s ňou aj falošní a lichotiaci ľudia. V rámci latentnej opozície dedina – mesto patrí k mestu – na dedine totiž spoločenská pretvárka nemá miesto, keďže vzťahy medzi ľuďmi tam boli jasnejšie, priamejšie, i keď možno nekompromisnejšie, drsnejšie. Egocentrickosť, citová exaltovanosť, premenlivé nálady – to sú afektívne zložky povahy, ktoré u Bukovičky prevládajú nad racionálnymi. Snaží sa okolie presvedčať svojimi navonok pozitívnymi vlastnosťami – dobrotivosťou, veľkorysosťou, nezišnosťou (že sa ujala sirotu Želky, dala prácu chudobnej Maríne atď.), čo sa jej aj u niektorých obyvateľov darí. Je to však len filantropická hystéria, ktorú chce „urobiť dojem“, upútať pozornosť. Za jej histriónskym chovaním je túžba po neustálej pozornosti, ktorú si vynucuje rôznymi spôsobmi. V *Skúsenosti* nie je nič „neutrálne“, bezpríznakové, ale zámerne, až a priori zaujaté. Aj u Jesenského je pani Rafiková opísaná ako odpudzujúca figúra – ale ona patrí do „objektívneho“ sveta vonkajšej reality, ktorú sa snaží opísať takmer neutrálny rozprávač. Táto postava nemá také tesné biografické väzby voči autorovi ako Bukovičová k Maríne, kde atakuje neustále autorský subjekt, reprezentovaný personalizovanou rozprávačkou. A Marína tu už nie je bezstarostná dievčina, zháňajúca ženícha, ako to bolo dovtedy v Timraviných prózach. Je už poznačená skepsou – nešťastnou láskou; prežila a ešte stále prežíva trýznivú úboštnú vášeň, hoci už má „svoje roky“. Potupené sebavedomie jej „liečia“ aspoň provokatívne pohľadnice od maliara Hurtu (Milan Thomka Mitrovský), ktoré jej i napriek odhodlaniu zotrvať v disharmonickom stave, poskytujú akési zvláštne citové jatrenie. Pohľadnice však oveľa viac vzrušujú Bukovičku, indiskrétnu ich čítajúcu.²⁸

„Hurtovi mám poslať kartu?‘ Myslí si a teplý letný vetrik klže sa jej po lícach schudnutých. ‚Či je hodno s ním sa zapodievať?‘ On krásnu kartu poslal jej v jeseni z Mnichova. Nikdy nevidel ju, nepozná ju, ani ona jeho, a vraj: ‚Rôčik k rôčku, čas už znatný, v plánoch prešiel nenávratný.‘ Zasmiala sa, keď ju dostala a zdalo sa jej to interesantným, ba – zrovna páčilo sa jej. Ako dobre, že jesto niekto, čo zaujíma sa o jej časy, drží si ich v pamäti a myslí na ňu ešte i v takom ďalekom kraji! (...) Smiala sa, že i on myslí si, akú spravil zvláštnu múdrosť, keď zadrpil sa do nej. Nech má radosť!“ (s. 315).

Pani nechce uveriť, že Marína Hurtu nepozná,²⁹ že o ňom doma nikdy nepočuli. „Ale pani nie je spokojná s odpoveďou. Čo nepovie, i čo jej písal? Ona chcela by, aby tá so všetkým zdôverila sa ako matke, aby priľnula k nej, ju ľúbila, a hľa, kľampa, ako sa za-

²⁸ Pozastavuje sa aj nad tým, že na pohľadnici býva aj dvadsať podpisov – na zachovanej pohľadnici Timrave sú skutočne podpísaní okrem Mitrovského napríklad aj Jozef Gregor Tajovský, Janko Jesenský, Milan Ivanka, Ivan Šoltés.

²⁹ Hoci Timrava si po vydaní *Skúsenosti* vymenila s M. Mitrovským niekoľko pohľadníc, naozaj sa nikdy osobne nestretli. Dôkazom toho, že mentálne si boli blízki, je i pasáž z rozhovoru, ktorý s ňou v roku 1937 spravila L. Mrázová pre Živenu. Rozhovor sa končí Timravinou otázkou: „Aký to len môže byť človek, ten Mitrovský? Veľmi mrzký na tej fotografii. Ale i ja som mrzká na tej fotografii v albume spisovateľov“ (MRÁZOVÁ, Lea: Pol dňa s Timravou. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava: SVKL, 1958, s. 108).

tvára do seba vždy väčšmi“ (s. 317). „Vzťah“ k Hurtovi,³⁰ o ktorom sa len celkom náhodne na stanici dozvedá, že je „maliar, pomýlený človek“, sa u Maríny utvára na základe útržkov, klebiet, dohadov – v novele reprezentuje človeka pochybného sociálneho postavenia – umelca, ktorý býva takto zafixovaný vo vnímaní malomesta. Bukovička už z povahy svojho malomeštiackeho statusu považuje umelcov za podozrivých, za čudákov, vlastne za parazitov spoločnosti, a tak sa *Skúsenosť* stáva tiež priestorom pre zobrazenie vzťahu umelca a „solídnej“ malomestskej society, vyžadujúcej rigorózne rešpektovanie konvencií. Pikantné na tejto koexistencii dvoch nezlučiteľných táborov je, že mešťania umelcov svojím spôsobom i „potrebovali“. Umelci, ktorí ich tak iritovali, i zámerne provokovali, narušali stereotyp malomesta, stávali sa vďačným objektom ohovárania, vnášali do všednej malomestskej konverzácie nové témy, hoci založené zväčša na neporozumení a nepochopení. Situácia prosperity, v ktorej mešťiaci cítili, že obcovanie s umením je výrazom istého nadbytku, že to patrí k „novému“ životnému štýlu istým spôsobom poznačila sebavedomie bohatej Bukovičky – veď ona sama mala v rodine najväčšieho básnika. Tento fakt podporoval jej vyššiu mienku o sebe ako o kultúrnej osobe. Konzervatívnu mentalitu malomesta rešpektuje i básnik Javor (P. O. Hviezdoslav), ktorý sa tu narodil a snaží sa správať voči Maríne veľmi neutrálne (môžeme si len domýšľať, či kvôli Bukovičovej). Marína, keď ho zazrie, je úplne vo vytržení:

„Všetka krv zbehla jej z líc, a dobre nespadne, tak je preč. Pozrela na neho ako na takého, ktorý má moc ju zničiť alebo pozdvihnúť, a zbadá, že i jeho oči upreté sú na ňu s myšlienkou. Prešiel popri nej bez slova, a Marína prebehla tiež, rýchlo ako omámená. Ó, toto je predsa drahý, drahý náš!“ myslí si, strmo dýchajúc, a ide ako v opojení, ani nevediac kam. Jedny slová volajú jej vnútri: ‚Obzri sa späť, obzri, obzri!‘ Marína skrútila hlavu, ale v tom okamihu odvrátila ju späť. Básnik, radosť národa i chlúba, stojí a tiež pozerá naspäť, ažďaj za ňou. Bože, na mizernú spoločnicu Bukovičovej, na ktorej celé Vodňany smejú sa, lebo si hlavu dolu drží. Líca zblkli jej hanbou, i ponáhl’a sa rýchlo ďalej, ďalej“ (s. 316).

Timrava interpretuje básnikovu zdržanlivosť voči mladej spisovateľke implicitne, necháva čitateľovi priestor na vcítenie sa do zatajovaného a ešte vnútorne nespracovaného sklamaní Maríny, nekomentuje ho, no práve touto nedopovedanosťou dosiahla autorka presvedčivú emocionálnu subtilnosť. S Javorom sa Marína vybavila len jedna svetlá chvíľa, keď bol na návšteve u Bukovičovej a ona ich oficiálne predstavila: „On podržal jej ruku a vraví: ‚Teší ma, slečna, že vás môžem v našom kraji vidieť. Len by si prial, aby ste ostali medzi nami čím dlhšie...‘“ (s. 331). Vtedy si na chvíľu pomyslela na to, ako jej

³⁰ Po uverejnení prvej časti *Skúsenosti* (vychádzala v *Slovenských pohľadoch* od apríla do augusta, aprílové číslo však vyšlo už na konci marca) Timrave napísal Milan Mitrovský list (1. apríl 1902): „Blahorodá slečna! Vzdor Vašej poslednej karte (roku 1900 4. júla v Kubíne datovanej), v ktorej ste mi tak jemne Vaše ‚nevermore‘ dali znáť, cítim dnes želania Vám sa ohlásiť. Vo Vašich ‚Skúsenostiach‘ ste ma tak výborne podali, že na ťaku všetky tetky uhádli moju podobu vo figúrke Hurtovej a ak v ‚pokračovaní‘ nebude tam nijaký všedný koniec našej nevšednej známosti, tak Vás uist’ujem, blahorodá slečna, že náš spoločný román je už vyšperkovaný. Nuž bielu vranu tie čierne vždy budú držať za ‚pomýlenú existenciu‘, ale pani Bukovičová Vám bude sotva vďačná, keďže ste ju svojím trefným opisom úplne inkompatibilnou spravili pod túžený druhý čepiec. Ponad všetko Vám ale gratulujem, Vaša práca zdá sa mi svojím spôsobom výtečnou. Som Váš neprajný známy Milan Mitrovský“ (TIMRAVA, Božena Slančíková: *Prózy*. Ed. M. Mikulová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 498).

bude sestra závidieť a „ako dobre predsa, že prišla do tohto kraja!“ Svoje sklamanie z „našich“ Marína explicitne pomenuje až neskôr. V stiesnenom priestore mestečka sa dostáva pod akúsi „sociálnu kuratelu“, vzbudzuje záujem svojou „inakosťou“. Toto prostredie na rozdiel od veľkomestského nie je anonymné, pluralitné, a teda ani tolerantné. Intolerancia sa prejavuje v prístupe ku všetkému odlišnému – Marína už pre samotný fakt, že je *chudá ako kostra*, že je *nemoderná, s ovesenou hlavou a spisovateľka* dostala status podozrivej a ešte k tomu *dedinskej* osoby. Marína vlastne reprezentovala až dva, na svoju dobu pre postavenie ženy ťažko tolerovateľné nedostatky – nielenže bola spisovateľka, ale bola i „stará dievka“ (Timrava mala v čase pobytu v Kubíne 33 rokov). Tento fakt je v novele naznačený v prehovore Eleny Krimskej, ktorá si myslela, že Marína, ktorú ona odporučila vdove, sa vo Vodňanoch možno aj vydá. Práve téma existenčných starostí nevydatej ženy sa stala pre Timravu v jej spoločenských novelách špecifická pre jej umelecky odvážne, až provokatívne spracovanie. Na druhej strane iste tiež nie je náhoda, že prvým textom z mestského, resp. nededinského prostredia po „afére“ so *Skúsenosťou* je (tiež kľúčová) novela, zobrazujúca societu umelcov – *Veľký majster*, ktorá Timrave vyšla v roku 1904.³¹

Marína je v *Skúsenosti* síce zobrazená ako plachá, zakomplexovaná osoba, ale je si vedomá svojej ceny. Záujem bohémkeho Huru o jej dielo ju dokonca vzrušuje a jeho výtržnice, provokatívne pohľadnice sú pre ňu akýmsi potvrdením, že jej písanie rezonuje u mladej generácie.³² Timrava nadviazala vzťah s M. Mitrovským prostredníctvom svojej novely, do ktorej ho zakomponovala ako postavu, pričom tento motív svojou nedopovedanosťou a kontroverznosťou vnáša do novely tajomstvo. Láska je v novele síce vedľajšou témou, ale je v nej neustále latentne prítomná: láska k Edmundovi odznela, no čitateľ nevie, či Hurtove listy, ktoré nosí Marína stále so sebou, a ktoré jej nedajú pokoj, nepredznamenávajú nový vzťah. Táto možná, hoci neurčitá citová línia, tvorí diskretný kontrast prevahe nepríjemných emócií v novele.

Spomínaná opozícia umelec – malomesto je tragikomická tým, že to, čo je zachytené v rôznych kultúrach ako obradnosť prevráteného sociálneho postavenia,³³ nachádzame v *Skúsenosti* ako realitu: slečna, sčítaná a známa spisovateľka sa ocitne v pozícii opovrhovanej slúžky obmedzenej malomeštičky, pričom pomyselný obradový rituál ponižo-

³¹ Dôkazom, že Timravine rozčarovanie po uverejnení *Skúsenosti* zanechalo stopy na jej vzťahu k J. Škultétymu je jej list z 31. januára 1904, ktorý mu napísala pri príležitosti zaslania novely *Veľký majster* do *Slovenských pohľadov*: „Veľactený pane! Novela je hotová a tak Vám ju aj hneď posielam, aby som pozdejšie dako nezabudla. Tu máte zopár fotografií, lebo som počula, že moje práce sú iba fotografie ľudí a deju v nich nič. Vy neukážete na chyby. Ostatne, myslím, bolo by i daromné, lebo píšem, len ako viem a ako mi samo príde a nie akoby chcela. Všetkí nielen zato uverejňujete moje babraniny, lebo ste v nedostatku s prácami, ale ako píšete, je pravda naozaj?“ J. Škultéty zareagoval a v liste z 8. 3. 1904 Timrave oponuje: „Ktože to vraví, že Vy fotografujete? (...) Vy pár črtami, áno, niekoľkými slovami predstavíte človeka – hotového, ktorého čitateľ hneď pozná, rozoznáva od všetkých ľudí. (...) Vaše postavy, i keď by boli len pár črtami nakreslené, pár slovami zachytené, sú živé – kosť a krv. Fotografia je stroj, mašina: Vaše tvorenie je – umenie“ (*Listy Boženy Slančíkovej Timravovej*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 29 – 30 a s. 9).

³² M. Mitrovský bol od Timravu mladší o osem a Jesenský s Tajovským o sedem rokov.

³³ IVANOV, Vjačeslav Vsevolodovič: K sémiotické teorii karnevalu jako inverze binárních protikladů. In: *Exotika. Výbor z prací Tartuské školy*. Ed. Tomáš Glanc. Brno : HOST, 2003, s. 215.

vania je tu vlastne trvalým stavom. To, čo bývalo hodnotené ako karnevalizácia spoločenských vzťahov, teda dočasné parodujúce prevrátenie spoločenskej hierarchie, je v novele zachytené ako stav bez inverzie/paródie, teda tragický. Nežensky pôsobiaca, vychudnutá, nemódne oblečená, stále zachmúrená Marína je vlastne chodiacim sklamaním očakávaní, ktoré boli do nej Bukovičovou vkladané. O nesplnené očakávania šlo, ako už bolo vyššie spomenuté, aj zo strany Maríny; sinusoida vzájomných sklamaní a nesplnených očakávaní sa vo forme striedania detenzie a tenzie (teda opačného poradia, bez homeostázy) odzrkadľuje na rovine fabuly ako diskontinuita textu.

Novela *Skúsenosť* na začiatku 20. storočia prináša do slovenskej literatúry celkom novú tému – možno ju vnímať takmer ako klinickú štúdiu sebadocenia a neurotického rozvratu osobnosti. V kontexte stredoeurópskej literatúry ju z dnešného aspektu možno akceptovať ako pendant k textom autorov s nadmerne seabavedomými, až megalomansky pôsobiacimi hrdinami. Moderna vôbec je až na malé výnimky spojená s mužským prežívaním, na ženský subjekt sa nebral ohľad – žena bola väčšinou vnímaná a zobrazovaná ako objekt. Timravino písanie bolo vo svojej dobe progresívne v analýze rozpoltenosti ženského subjektu, ale aj v práci so smútkom – nielen ako s emóciou, ale ako s nevyhnutným analytickým prostriedkom modernej literatúry. Timrava „nezdokonaľuje, ale rozkladá kánon realizmu,“ píše O. Čepan. „Prehodnotila celú poetiku obdobia realizmu. Preskúpila zložky prozaického diela a prispôsobila ich vyjadrovaniu zložitejších psychických záchvevov človeka z konca storočia, ktorý nie iba svojou vinou skrýval sa čoraz viac do ulity subjektívizmu.“³⁴ Realizmus, ktorý bol reakciou na veľké emócie a nakumulovanú exaltovanosť romantizmu sprízemňoval tieto „silné city“ do „normálu“, do priemernosti, všednosti, čo malo zodpovedať mierke skutočnosti. Po istej dobe sa však „život sám“ začal pociťovať ako nudný, nezaujímavý – čitatelia i spisovatelia túžili po väčšej dávke emócií, ktoré sa stali doménou poklesnutej literatúry. Autori generácie z prelomu storočí začali spontánne, cez exponovaný subjekt, napriek odmietaniu staršími autormi, obnovovať výrazovú expresiu. Josef Vojvodík pripomína rozvrat, chaos a rozpoltenosť moderny medzi spiritualizmom a nihilizmom: „Fenoménu moderny se Maxu Dvořákovi, který rehabilitoval a nově interpretoval manýrismus 16. století prizmatem expresionismu, jevil jako fenomén velkého napětí mezi tradicí a inovací, mezi odchýlením od estetické normy, experimentem a na druhé straně novým viděním a ztvárněním světa z perspektivy čistě subjektivní umělecké zkušenosti.“³⁵ Autobiografickí hrdinovia už hovoria, plačú, kričia, nadávajú za seba – je to zažité, autentické, vnútorne pretransformované, a preto sugestívne, uveriteľné. Toto „spodné prádlo“ reálneho sveta nevoňalo staršej generácii, výrazovú inklináciu modernej literatúry k expresivite výrazu považovali za znesväcovanie umenia. U Timravy sa miestami až s brutalitou výrazu stretávame po *Skúsenosti* v mnohých novelách – tých „spoločenských“, ale najmä v prózach z dedinského prostredia a tieto texty určite nekorešpondujú s realistickou neutrálnosťou. V tomto

³⁴ ČEPAN, Oskár: Timrava a metóda literárneho realizmu. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 813.

³⁵ VOJVODÍK, Josef: „Naskýtá se nám podívaná na nesmírný rozvrat“: paradoxy moderny. In: *Moderna/Moderny*. Eds. Tomáš Kubíček a Jan Wiendl. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 165.

spôsobe musíme vidieť naliehavosť presahovať vo výraze bežný život, dostávať sa za jeho hranice, túžbu prekročiť realitu smerom k nadosobnej ľudskej skúsenosti.

Všetky doteraz popisované indicie smerujú ku konštatovaniu, že u Timravy sa stretávame s výrazným autorským subjektom, indikujúcim nové pociťovanie skutočnosti. Tento kreatívny subjekt môže byť užitočné doplniť príkladom práce s vnútorným rozmerom osobnosti, teda psychickej projekcie Tieňa, pre ktorú sa filozof Rudolf Starý inšpiroval u C. G. Junga. Tieň patrí v jeho fenomenológii duše k archetypom, „které nejbezprostředněji ovlivňují – a to buď přímým, komplementárním nebo kompenzujícím způsobem – normální činnost a rovnováhu psýchy“,³⁶ uvádza R. Starý. Teória o tieňových, teda skrytých, nerozvinutých zložkách ľudskej psychiky je veľmi významná pre zachytenie procesu dozrievania osobnosti, no okrem toho je veľmi dôležitá v súvislosti s faktormi, vyvolávajúcimi nepriateľstvo vo vzťahoch medzi ľuďmi. Tieň píše R. Starý s veľkým začiatočným písmenom, aby vyjadril jeho metaforický a personifikovaný charakter, a teda jeho špecifický význam ako psychickej dominanty. „Stínová osobnost se chová zpravidla kompenzujícím, tj. rušivým, nekonvenčním až extravagantním způsobem ve vztahu k vědomé lidské individualitě, řídící se platnými společenskými normami a snažící se vyhovět běžným civilizačním požadavkům.“³⁷ Jung tvrdí, že každý má svoj tieň, svoje potlačované alter ego, ktorého odmietanie, nerešpektovanie pod vplyvom konvencií narúša psychickú rovnováhu a integritu osobnosti. Táto tieňová časť osobnosti je trvalou štruktúrnou súčasťou psychiky. Psychická dualita (vedomé Ja a jeho Tieň) je daná, a nám nezostáva iné, ako zobrať na vedomie i odvrátenú súčasť našej osobnosti. Motív ego – alter ego je jedným z najčastejších toposov literatúry. Sebarefektujúci Tieň je neustále prítomný i v sujete *Skúsenosti*: v permanentnej analýze svojho vnútra u hlavnej hrdinky, v jej kritickom vyhodnocovaní okolia – až tak, že nemilosrdnej analýze nevyhovujú ani a priori kladní hrdinovia – Javor a Vilinský. Alter ego sa zo začiatku natoľko zmocňuje Maríny, že pod vplyvom komplexov – reprezentovaných najtypickejšie stieraním čela ako autoidentifikačným znakom – ju privádza k pocitom menejcennosti. Tento motív je programový a nájdeme ho aj v iných autorkiných novelách – akoby chcela práve v tejto podobe zafixovať svoj autoportrét.

Nekompromisnú, až masochistickú sebakritickosť možno u Timravy považovať za svojrázny spôsob kompenzácie spoločenskej kritickosti. R. Starý tvrdí, že „přes zjevnou inferiornost nelze Stín označit za jednoznačně negativní psychický faktor, který by postrádal jakýkoli pozitivní význam pro vyspělejší část lidské individuality, tj. pro vědomé Já. (...) Naopak se ukazuje, že člověk bez Stínu, bez svého ‚alter ego‘ by byl neúplným a jednostranným mikrokosmem“. Podľa neho je nevyhnutné „proklestit si cestu k této ‚odvrácené straně‘, navázat s ní vědomý kontakt a zvolit pro to vhodný ‚modus vivendi‘“.³⁸ Pozitívny význam Tieňa pre život civilizovaného človeka možno vnímať v tom, že mu umožňuje prekonávať ťažké životné situácie. Bez neho by príliš útlocitný, altruistický jedinec bol len bezbrannou obeťou okolitého sveta. Tieň je personifikáciou odvráteného

³⁶ STARÝ, Rudolf: Stín. In: *Potíže s hlubinnou psychologií*. Esejistická studie o analytické psychologii C. G. Junga. Praha : Prostor, 1990, s. 111.

³⁷ Tamže, s. 113.

³⁸ Tamže, s. 118.

sveta, toho, čo zostáva neprejavene v tvári oficiálneho portrétu jedinca. Paradoxným spôsobom teda človeka obohacuje, umožňuje mu prekonať ťažké životné situácie. Táto téma existencie Tieňa, resp. alter ega je – dalo by sa povedať – najfrekvencovanejšou metódou Timravinho koncipovania autobiografických postáv v jej spoločenských novelách. Sebareflekujúci Tieň, teda neustále analyzovanie svojho vnútra, spojené so zložitým kritickým vyhodnocovaním okolia, na ktorom vidí čoraz viac chýb, hrdinku v novele *Skúsenosť* uvádza do čoraz väčšieho zmätku. Nemieni sa prispôbiť, ale naopak – je čoraz viac presvedčená, že do takej spoločnosti nepatrí. Svoje druhé ja odhaľuje prostredníctvom vnútorných monológov, ktoré tvoria neodmysliteľný doplnok k vonkajšiemu modelovaniu postavy. „Temer z polovice je každý človek Diabol,“ konštatuje Jung³⁹ – a presne v tomto duchu integrovala Timrava svoje „temné“ ja do centra motivických plánov, kde umelecky zhodnocuje „boj“ oboch pólov svojej osobnosti. Tento zápas vnútorných démonov a pozitívneho nastavenia voči svetu môžeme okrem *Skúsenosti* vidieť majstrovsky zvládnutý i napríklad v novele *Bez hrdosti*, kde z bolestivého zápasu oboch pólov osobnosti autobiografickej hrdinky vybudovala naratívnu os textu. Opätovné prežívanie tohto boja samej so sebou pri písaní charakterizovala sama autorka ako „trýzeň svojho talentu“.⁴⁰ Takto kruto a kontroverzne odkryl hĺbky svojho vnútra zo slovenských autorov prelomu storočia len L. N. Jégé, aj to až v roku 1929, keď mu vyšiel autobiografický román *Cesta životom*. Timrava v rozhovore s Leou Mrázovou priznáva, že „od Dostojevského ochorela“.⁴¹ Túto výpoveď môžeme vzťahovať na poznanie, že v tomto autorovi objavila tajomné priepasti ľudskej povahy, ktoré znepokojovali aj ju samotnú, analogické priezory do ľudského subjektu, ktoré cítila sama. Možno i pod vplyvom tohto autora sa odvážila zostúpiť do hĺbok, ktoré boli dovtedy pre slovenskú literatúru uzamknuté – patrila medzi prvých spisovateľov u nás, ktorí sa odvážili ponoriť do dovtedy tabuizovaného priestoru. Bez tohto rozhodnutia by nevznikli ani novely, analyzujúce psychickú trýzeň dedinských postáv, napríklad *Skon Paľa Ročku*, *Marino súženie*, *Márnosť všetko*. I tu sa stretávame s vysokou mierou sebareflexie postáv, ku ktorej dospeli vďaka prežitej traume. O funkcii ťažko nadobudnutej psychickej očisty, ktorú si musí človek „zaslúžiť“, píše aj R. Starý: „Integrace Stínu klade mimořádně náročné požadavky jak na schopnost sebereflexe, tak zejména na etické zvládnutí rozpoznání, a hlavně sebekriticky přiznané skutečnosti. Předpokladem toho je uvědomění temných stránek vlastní osobnosti a jejich uznání jako čehosi reálného, jako něčeho, co se v podobě vrozených schopností vyskytuje v duši každého člověka.“⁴² Timravina schopnosť kreatívneho narábania so spomínanými psychologickými dimenziami, jej schopnosť „vidieť do človeka“, bez pochybností presahuje v našej literatúre dovtedajší mimetický spôsob zobrazovania reality.

Timrava sa v *Skúsenosti* zbavuje nielen konvencií spoločenských, ale i konvencií vo vzťahu k historickému kontextu; nechce tvoriť programovo uvedomelé prózy v prospech

³⁹ Starý, c., d., s. 128.

⁴⁰ Timrava v liste T. Vansovej z 24. 3. (asi) 1907. Pozri: VALEHRACHOVÁ-MATULAYOVÁ, Margita: Z korešpondencie Timravy a Vansovej. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 614.

⁴¹ MRÁZOVÁ, Lea: Pol dňa s Timravou. In: tamže, s. 103.

⁴² Starý, c. d., s. 123.

národa, ako to považovali za povinnosť k slovenskosti sa hlásiaci literáti, ale píše o tom, ako ona sama tému jazyka a angažovanosti vo veciach národa prežívala. Ironickým odstupom tento dovtedy ústredný problém slovenskej literatúry relativizuje, ba na niektorých miestach až travestuje, aby zdôraznila, že situácia na tomto poli sa už zmenila. V tomto zmysle sa dá práve *Skúsenosť* považovať za prelomovú z hľadiska symbolického uzatvorenia ťažiskovej témy národného obrodzenia – teda vzťahu k národu a jazyku. S týmito kľúčovými „problémami“ sa autorka vyrovnáva v dobe, keď sú ešte aktuálne a keď ešte aktéri národnoobrodeneckého procesu reálne fungujú ako authority, hoci sú už „unavení“ – v čase, keď je slovenská národná integrita ešte väčšmi ohrozovaná maďarizáciou, než v 19. storočí. Zdanlivo naivné slová mladej neskúsenej Maríny – „*Biť sa budeme!*“, ktoré hovorí, vyprovokovaná pasivitou Michalcov v Lehote a oportúnnosťou ostatných zúčastnených, sú jasným signálom zmeny prostriedkov „boja“. Maríne, ktorá bola svedkom srdečnosti, mäkkosti a slušnosti slovenských hostiteľov a drzosti pomaďarčených Slovákov, dávajúcich si námahu, aby hovorili zle po slovensky, bolo jasné, že „bratříčkovanie“ s Maďarmi skončí tým, že nás „zjedia“. V tomto mala Timrava jasno oveľa skôr, ako napríklad Ivan Krasko či J. G. Tajovský, ktorí reflektovali tragiku ohrozenia národa vo svojej tvorbe o pár rokov neskôr rovnako intenzívne. Spomienková novela *Všetko za národ*, ktorá vyšla v roku 1926 a umelecky exponovala túto tému, už nemohla aktívne zasiahnuť do zobrazovaných udalostí, pretože samotná „kauza“ svojbytnosti národa už bola historicky vyriešená. Symbolický je aj milénárny rok 1900, v ktorom počas pobytu Timravy v Dolnom Kubíne skrsla myšlienka napísania novely. Timravino umelecky účtyhodné zvládnutie tejto, pre slovenský národnoobrodenecký proces ťažiskovej otázky znamená zároveň zavŕšenie i začiatok – oslobodenie sa od povinnosti a tradície „národného“ písania a nastolenie nových, univerzálnych tém. Udalosti, prežité v Kubíne a na farárovej oslave tak akcelerovali Timravino predtým určite neplánované „odstrihnutie sa“ od staršej generácie. Skutočnosť, že ju jej príslušníci v osobnom kontakte ignorovali, prehliadali, jej prakticky bezbolestne umožnila mentálne sa včleniť medzi spisovateľov „novej éry“. *Skúsenosť* už naznačuje, kadiaľ povedie cesta modernej slovenskej literatúry: spod hladiny stále aktuálnej „kritiky malomeštiactva“ sa vynára silný subjekt autora, ktorý jediný, ako sa ukazuje, môže byť v budúcnosti garantom skutočného čitateľského zážitku.

Na vzťah autora a subjektu dávnejšie poukázala L. Ginzburgová, keď študovala dielo J. J. Rousseaua a skonštatovala, že v spôsobe zámeru a selekcie faktov zo svojho života ide u autora autobiografického textu vlastne o vzťah ideologický: „Jeden z hlavných Rousseauových objavů je přece právě objevení nového, za klasicismu ještě neznámého vztahu mezi spisovatelovou tvorbou a osobností; osobnost začala určovat tvorbu, začala být vnímána jako zdroj specifčnosti.“⁴³ V realizme sa na tento „objav“ akosi zabudlo a osvojila si ho až moderna; jej príslušníci začali oprávnene pochybovať o možnosti zobrazovania „objektívnej“ reality, čo spôsobilo na začiatku storočia ich „návrat“ k subjektu. Ideologický aspekt je dominantnou perspektívou rozprávača – fokalizátora a ostatné subjekty sú hodnotené z tejto „vyššej“ pozície.⁴⁴ Autorský subjekt v *Skúsenosti*,

⁴³ GINZBURGOVÁ, Lydia: Memoáry. In: *Psychologická próza*. Praha : Odeon, 1982, s. 183.

⁴⁴ Detailnejšie in: RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith: *Poetika vyprávění*. Brno : HOST, 2001, s. 88 a n.

samozrejme, hodnotí postavy podľa toho, či sú „našské“, no toto hodnotenie je neexplicitné, čitateľ musí vedieť prečítať takpovediac „ideologickú pozíciu“ postáv. Timrava sa v *Skúsenosti* rozhodla vysloviť veci až rousseauovsky ponižujúce, pretože to korešpondovalo s jej rozhodnutím aj za cenu nepríjemností vysloviť svoj názor – v tomto je veľmi neúprosná aj pri autobiografickej hrdinke a robí ju navonok horšou, nesympatickejšou, ako je osobnostne, vo svojej povahe. K nezdvorilému chovaniu ju dovádza jej plachosť, čo vdova s obľubou využíva proti nej. Neprístupnosť, nepríjemnosť, mizantropia – tieto vlastnosti sa stávajú v ďalšej Timravinej tvorbe charakteristickými črtami jej autobiografických hrdiniek. Za maskou uzavretosti, plachosti, až „divokosti“ sa skrýva sociálny protest, je to obranná reakcia na ohrozenie zvonku. Marina prichádza do Vodnian s ušľachtilými úmyslami, očakáva stretnutia s dobrými, srdečnými, kultúrnymi ľuďmi, no napokon spozná len neprajné, odcudzené prostredie. Patologická citlivosť tejto hrdinky je konfrontovaná s neočakávanou spoločenskou degradáciou a v slabých chvíľach preto nezabráni tomu, aby ju okolie nenakazilo svojou zlobou. Obraz deštruktívneho procesu pod vplyvom neustáleho negatívneho psychického tlaku je Timravinou razantnou a nekompromisnou reakciou na idealizáciu skutočnosti. Timrava neverí, že dlhodobé vonkajšie ataky na psychiku môžu zostať bez následkov – i to je jeden z dôvodov, prečo neverí na trpiteľské gestá. I tento postoj sa dá dešifrovať v *Skúsenosti*.

Potreba opísať svoje skúsenosti z pobytu u vdovy Országhovej súvisela s vnútornou konsolidáciou autorky. Písanie jej pomohlo prekonať deprimujúce zážitky a osobnostný rozvrat po prekonanej traume v Dolnom Kubíne. Štádium absorbovania negatívnych zážitkov využila autorka na ich literárnu transformáciu; odpor, zlosť i sebaodcudzenie prekódovala po príchode z Kubína do esteticky produktívne sformulovaného poznania. Hoci už predchádzajúce prózy Timravy prekvapovali originálnym uchopením zdanlivo banálnych tém a svojráznym robustným rukopisom, *Skúsenosť* bola na svoju dobu šokujúca. Na ruinách pseudomimetickej literatúry vajanskovského typu vybudovala novelu, krytú vnútorným autentickým zážitkom. Odvážne esteticky konštruovaná subjektivita bez opory vo výrazne nosnom sujete, ktorej zdanlivo disparátne situácie zo života malomesta sú organizované nenápadným vnútorným rozprávačským princípom, signalizuje začiatok skutočne moderného písania i v kontexte diela samotnej autorky. Mestská skúsenosť Timravy je pritom veľmi podobná skúsenostiam mnohých moderných autorov – nesie sa v znamení ohrozenia, strachu, obáv zo zla. Deštruktívna atmosféra malomesta sa však postupne wpisuje vo vedomí autorky do jej novej, osobnostne silnejšej identity.

Napriek tomu, že *Skúsenosť* je text, prináležiaci do oblasti umeleckej fikcie, po uverejnení (a vlastne ešte i pred ním) neustále trpel konfrontáciou s realitou. Hoci ide o kľúčové dielo, teda text, v ktorom sa dajú na základe dešifrovacieho kľúča identifikovať mnohé postavy, Timrava tu využíva vysokú mieru štylizácie. Reálne prototypy zobrazených postáv,⁴⁵ no najmä rodina Országhovcov, považovala postavy za pravdivé a dielo vnímali skôr ako vecnú literatúru, ako dokument, preto sa agresívne angažovali v zasahovaní do tohto textu. Timrava v *Skúsenosti* odkryla tabu, provokatívne odhalila nielen ma-

⁴⁵ Jozef Škultéty menil mená postáv novely, aby sa nepodobali na mená reálnych postáv: Kubín sa pôvodne volal Ďurčín, Mitrovský bol Vitovský i Vitrovský, Hviezdoslav zase Kvetoslav...

lomeštiacku morálku, pretváрку a farizejstvo, reprezentované vdovou Országhovou – a v tomto možno považovať jej metódu v novele za realistickú –, ale dovolila si siahnuť na idoly národne zapálených Slovákov. To bol heretický skutok, ktorý si podľa niektorých zaslúžil sankcie. Po uverejnení novely dostala Timrava v roku 1903 dlhý list od T. Vansovej, v ktorom jej píše o priamych skúsenostiach svojho manžela s pani Országhovou. I jeho stretnutie potvrdzovalo jej falošnú sladkosť navonok a jeho „vytriezvenie“, keď sa odhalila jej pravá podstata. List končí Vansovej povzbudivými slovami na margo *Skúsenosti*: „Bolo to smelé, bol to skok tak rečený ‚Salto mortale‘, pri ktorom Ste mohli i Vy veľmi uraziť, ale na môj pravdu zišlo by sa nám toho i viac. Zišlo by sa nám karhať našu spoločnosť, hnilobu, povrchnosť, lásku k peniazom, sháňanie sa po požitkárstve a iné. Hriechy treba šibať, nezakrývať, ale obyčajne odpláca sa s nevďakom a neporozumením samého obecnstva.“⁴⁶ Novela *Skúsenosť* mala, pochopiteľne, neželané pokračovanie i v reálnom živote; hoci bolo opísanie svojich zážitkov pre autorku bezprostredne po príchode domov profylaxiou, rodina vdovy poznačila jej život svojím ostrakizovaním na celé roky.⁴⁷

Vyškrtnutie celých pasáží z tejto novely redaktorom J. Škultétyom na intervenciu „zvonka“ i z jeho vlastnej iniciatívy, patrí dodnes k exemplárnym prípadom svojvoľného zásahu do integrity umeleckého diela. Je paradoxné, že sa to stalo práve autorke nekompromisne trvajúcej na presnej podobe svojho rukopisu, ktorý bol výsledkom niekoľkonásobného prepisovania a cizelovania.

Nevieme presne, koľko strán bolo z Timravinej novely vyhodenených, no editor Timravíných *Zobraných spisov* Ivan Kusý objavil v Škultétyho pozostalosti časti cenzurovaného textu (je to asi 10 strán), takže vo vydaní z roku 1956⁴⁸ vyšla *Skúsenosť* prvý raz o niečo kompletnejšia než v *Slovenských pohľadoch* v roku 1902; dodnes však nie je úplne zrekonštruovaná. Reakcie na Timravinu prózu boli veľmi búrlivé a kontroverzné, pretože viaceré postavy sa v texte napriek umeleckej štylizácii spoznali. Na jednej strane tak bol tábor „postihnutých“, ku ktorým príbuzensky patrili i Štefan Krčméry a estetik Pavel Bujnák, na strane druhej boli obdivovatelia tejto práce: Šoltésová, Vansová i maliar Milan Mitrovský. O negatívnych reakciách píše Timrava Škultétymu v apríli 1902, keď mu posielala korekcie ďalšej časti textu: „Možno, že by ste to i bez môjho písania boli vynechali. Ale však že *Skúsenosť* – ako sa dozvedám z jednej dopisnice sestry Or[szághovej], kde mi všakovak nadáva – veľké rozhorčenie spravilo, nepreinačíte čo nasleduje?

⁴⁶ Valehrachová-Matulayová, c. d., s. 613.

⁴⁷ Neter Timravy, Milina Rástocká, rod. Laciaková spomína, že im teta ukázala list od jednej panej, „ktorý písala na sedemdesiate narodeniny Timravy a dosť grobiansky. Ozvala sa urazená márnomyseľnosť ďalšej príbuznej osoby, ktorú teta opísala v *Skúsenosti* takou, aká bola – neúrekom po vyše tridsiatich rokoch!“ (RÁSTOCKÁ, rod. Laciaková, Milina: S Timravou na cestách. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 67). Škultétyho dcéra Anna spomína, že v Martine bývajúcna sestra Országhovej – Žofia Izáková žiadala redaktora (Škultétyho), aby pokračovanie novely neuverejnil. Keď tak neurobil, chodil za ním viackrát „domfzat“ jej syn, tak až potom „niektoré miesta zmiernil, niektoré vynechal“ (ŠKULTÉTY, Anna: Timrava a Martinčania. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 82).

⁴⁸ TIMRAVA: *Zobrané spisy II*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 293 – 393, pričom text od s. 379 po s. 387 je novovložený z nájdeného rukopisu.

Prosím, nevynahávejte, aspoň nie veľa. Obzvlášť o synovi sestry Bukovičkinej už nevynahajte nič.“⁴⁹ Škultéty, na ktorého bol vyvíjaný silný nátlak, nesplnil Timravino želanie. Intervencie neboli vykonávané len zo strany rodiny Országhovej, ale aj Martinčania (Vajanský) dali vyhodit' pasáže, kde Timrava kritizuje ich pasivitu, nepríjemné chovanie, ba aj ich tvorbu a „divé národovectvo“. Z novely teda vypadli dlhé i kratšie pasáže, Škultéty zmiernil veľa ostrých vyjadrení, pomenil mená postáv, ktoré príliš prezrádzali pôvodného nositeľa, aby tak oslabil adresnosť autorkinej kritiky. Najväčším paradoxom zásahov do Timravinho textu bol fakt, že hoci boli *Slovenské pohľady* národno-reprezentatívny časopis, redaktor Škultéty podľahol tlaku maďarónskej rodiny, aby cenzuroval slovenskú autorku, ktorej texty sám považoval za výborné.⁵⁰ Umelecký účinok a spoločenský presah novely *Skúsenosť* napriek tomu už v dobe jej vychádzania v *Slovenských pohľadoch* pochopila Šoltésová, ako to vidno z už citovaného listu (z 15. 6. 1902) T. Vansovej: „Timrava iste bude mať dosť hnevov preto, čo píše. Országhová ju do smrti bude mať v žalúdku.“⁵¹

Samozrejme, hnevov bolo dosť a Timrava sa pod vplyvom týchto okolností na istý čas⁵² celkom odmlčala a do literatúry sa vrátila novelami z dedinského prostredia. Ľudmila Groeblová, ktorá ako prvá kriticky zhodnotila Timravino dielo v *Slovenských pohľadoch* v roku 1906, pri všetkej priazni k jej tvorbe novelu *Skúsenosť* vôbec nespomína. P. Bujnáč i Š. Krčméry ešte o mnoho rokov neskôr v zaujatých článkoch upierali umeleckú hodnotu Timravínym prácam a kriticky im vytýkali „fotografovanie“ skutočnosti, čo sa autorky veľmi dotklo. Šoltésová Timravu upozornila na Bujnákov článok v *Národných novinách*⁵³ v liste zo 4. 9. 1920, kde o. i. píše: „Nepripúšťaj si to k srdcu, čo tam Bujnáč vraví o Tvojej literárnej práci, lebo to je až nepochopiteľne nepravdivé. Ani nemôžem inšie myslieť, ako že má nejakú zášť proti Tebe – inak sa jeho úsudok nedá vysvetliť. Či je to nie ešte za tie Tvoje „Skúsenosti“ dolnokubínske? Nebol i on tam s nejakou svojou

⁴⁹ *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 28 – 29. Škultéty nerešpektoval autorkine prosby.

⁵⁰ Jozef Škultéty sa o Timrave dozvedel z listu jej švagra Michala Laciaka z 25. 7. 1895. Až tak sa prezradilo, kto je skrytý za týmto pseudonymom. Odvtedy sa datuje korešpondencia Timravy so Škultéty, ktorý od nej žiadal príspevky do *Slovenských pohľadov*. V liste z 20. 2. 1899 píše: „Škoda každého okamženia, ktorému dáte ujsť, nepoložíac nič na papier. Áno, snád' ešte viac než škoda, lebo pánboh dáva také zriedkavé dary, aby slúžili množstvu, národu, aby ho diela darími tými tvorené povznášali, robili vnímavejšími pre všetko, čo je pekné, dobré, čo je pravda. A u nás Slovákov, v týchto nepriaznivých časoch, značenie talentu je dvojnásobné. Vaša každá novelistická práca, veľactená slečna, v literatúre slovenskej prináleží k tým veciam, ktoré neprepadnú, nestratia sa, ale zostanú duchovným imaním Slovákov“ (*Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 8).

⁵¹ Citované z: MRÁZ, Andrej: Sedliacke motívy v literárnom diele Timravinom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 53, 1937, č. 6, s. 354.

⁵² V roku 1903 Timrava neuverejnila žiadnu prózu a 17. 12. 1903 odpovedá J. Škultétymu na jeho žiadosť o novú prózu: „Nehnevajte sa, že neposlala som Vám prácu toho roku. Myslela som, že nieto potreba na mňa [...] Obanovala som aj storáz, že som napísala *Skúsenosť*. Nie pre seba, lebo o mne nech vraví kto chce a ako chce, ale ak časopisu Vášmu uškodila i že ste mi toľko skrátili. K tomu Vy nevynechali ste o Buk. nič, ale o druhom. Ale čo potom už!...“ (*Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ 1994, s. 29). V roku 1904 Timrava v *Slovenských pohľadoch* vychádza poviedka z dedinského prostredia *Na jednom dvore*.

⁵³ BUJNÁČ, Pavol: Kultúrny život. In: *Národné noviny*, 4. 9. 1920, s. 3.

slabosťou opísaný? No i akby tak bolo, je špatne malicherné od neho takto súdiť, dať sa uchvátiť osobnej predpojatosti. A daromné mu je to – zato Tvoje práce svoju cenu nestraťtia.“⁵⁴ Timrava sa po prečítaní článku rozhorčene sťažuje v liste E. Šoltésovej (z 1. 10. 1920): „A to vytykanie, že fotografujem – spomína to i Krč[méry] – ma cele do nervozity donáša. Charakteristika je fotografia! Nevedia dačo lepšieho vynájsť proti mne? Zadivil ma i ten hnev, akým je písaná kritika. Ja som nikdy nevidela P. B., ale ak je on z tých kubínskych B[ujnákovcov], tak sa hádam má začo hnevať. Nuž ale ja sa už nenaučím inak písať – je k tomu už pozde – ani nechcem.“⁵⁵ Šoltésová reagovala na Bujnákovu nekompetentnú kritiku Timravinho diela článkom v *Národných novinách* (14. 9. 1920), kde vysoko hodnotí autorkin umelecký prínos.

Timrava v *Skúsenosti* roztrieštila stereotypnú projekciu o národe ako o jednotnej mase rovnako zmýšľajúcich občanov. Takáto sugescia, hoci i posvätená ušľachtilými dôvodmi, jej bola cudzia. *Skúsenosť* – tento heretický text, bol bezosporu nemilosrdný a provokatívny voči všetkým „zúčastneným“ – odmietal rovnako falošnú morálku malomestských maďarónov, ako aj okázalé bolestinstvo a martýrstvo „našich bardov“. Túto situáciu opisuje P. Zajac: „Osobitne ťaživý bol rozpor medzi intelektuálnou – a individuálnou – nevyhnutnosťou kritického postoja voči národnému daniu a požiadavkou národnej jednoty, ktorá sa usilovala kritickosť do vlastných radov eliminovať alebo aspoň obmedziť. To viedlo k tomu, že vnútorní kritici vlastných národných nedostatkov sa stávali národnými hriešnikmi a outsidermi.“⁵⁶ Stigmatizácia Timravy, redakčná manipulácia s jej prózou *Skúsenosť* i znevažovanie, ba až vytesňovanie jej tvorby zo slovenského literárneho procesu Bujnákom a Krčmériom (Krčméri neskôr svoju kritiku prehodnotil) sa teda dialo za účasti „našich“ redaktorov bezpochyby i v mene zachovania obrazu národnej jednoty. Novela *Skúsenosť* reprezentuje, dalo by sa povedať, negatívne písanie; je to doslova dekonštrukcia predstavy „národnej“ spoločnosti. Pravda, ktorú nám autorka oznamuje, je nepríjemná, preto novela nezmenila výrazne svoju sémantiku ani po vyškrtaní celých pasáží a strán – jej text je totiž vo svojej podstate a modalite rovnorodý, založený na iterácii podobných situácií. Samotný reálny príbeh spisovateľky po uverejnení *Skúsenosti* so všetkými nepríjemnosťami a intrigami sa stal v konečnom dôsledku akcelerátorom jej tvorivých zámerov, ktorým zostala verná na svojej nasledujúcej spisovateľskej dráhe. Tento zápas ju v konečnom dôsledku priviedol k uvedomeniu si vlastnej hodnoty a nepriamo ju utvrdil v tom, že obraz, ktorý podala o Martinčanoch bol správny.

Timrava sa v *Skúsenosti* snaží oslobodiť od historického imperatívu písať pozitívne – chce len podať správu, ako možno zobrazenú situáciu subjektívne reflektovať. Timrava tak ako jedna z prvých pochopila, že jediné možné oslobodenie je to vnútorné, že spisovateľ sa nemá prispôbovať okolnostiam, že jeho povinnosťou je distancovať sa od pretrvávajúcej tradície. Vo vete „*Biť sa budeme*“ – hoci ironicky modulovanej, je viac angažovanosti, ako v stovkách strán súcitu. Timrava neskúma, čo si praje čitateľ, nesnaží sa ho zabávať, vychovávať, utešovať, ani mu dávať nádej – to boli dovtedy hlavné funkcie

⁵⁴ *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : Nakladateľstvo SAVU, 1952, s. 108.

⁵⁵ *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 43.

⁵⁶ ZAJAC, Peter: Slovenský intelektuál 20. storočia. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Ed. Elena Mannová. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 79.

národne uvedomelého spisovateľa. Odmieta písať v tomto konformnom duchu a s takýmto zadáním provokatívne polemizuje. Jej autorský rozprávač vysmieva Marínu Majtáňovú v jej očakávaniach a necháva túto národne zapálenú devu v Kubíne rozprávať po maďarsky, vysmeje jej ideály a z „našskej“ panej urobí karikatúru: v *Skúsenosti* je teda všetko naopak, prevrátene, paradoxné. Obraz slovenského malomesta, v ktorom chceta hrdinka poznávať ľudí, a hlavne tých „našich“ a načerpať inšpiráciu, je úplne odlišný od jej naivných predstáv. Je ironickým komentárom k vlastným ilúziám a je umelecky spracovaný s vedomím, že ani Marína si nezaslúži iné ako ostatné postavy, teda výsmech.

Z hľadiska uvedených aspektov je novela *Skúsenosť* prózou o vzťahu k tradícii a jej reprezentantom, ale aj o nadobúdaní vlastného sebavedomia – v tomto zmysle je to bezpochyby iniciačný text. Skutočnosť, že svoje „idoly“ spravila postavami tejto novely, možno vnímať ako akt uznania, ale i „detronizácie“ – tým, že ich Marína zažíva v „bežnom“ živote ako ľudí z mäsa a kostí, ich zbavuje mýtického hávu. Už to nie sú len ikony slovenského spisovateľstva, ale ľudia s chybami, a s tými sa dokáže akosi prirodzenejšie vyrovnávať. V tejto Timravinej novele nie je moderná len negativita skúsenosti a deštrukcie, ale aj pozitívnosť tvorivého sebapotvrdenia, uvedomenia si vlastnej hodnoty, obhájenia vlastnej tvorivej identity. Akoby hĺbka negatívnej skúsenosti bola podmienkou, predpokladom tvorivej produktivity a moderného výrazu.

Text vznikol ako súčasť kolektívneho projektu *Diskurzivita literatúry 19. storočia v česko-slovenskom kontexte* financovaného grantovou agentúrou GA ČR P 406/12/0347. Vedúci riešitelia prof. PhDr. Dalibor Tureček, CSc., prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.

PRAMENE

- Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Ed. Pavol Petrus. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994.
Korešpondencia Timravy a Šoltésovej. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : Nakladateľstvo SAVU, 1952.
TIMRAVA: *Zobrané spisy II*. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : SVKL, 1956.
TIMRAVA, Božena Slančíková: *Prózy*. Ed. Marcela Mikulová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.

LITERATÚRA

- BÍLIK, René: K tematizácii mesta v slovenskej literatúre (O jednom kultúrnom konštrukte). In: *Město. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Eds. Jan Malura a Martin Tomášek. Ostrava : Universitas Ostraviensis Facultas Philosophica, 2011, s. 46 – 55.
BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : HOST, 2010.
BUJNÁK, Pavol: Kultúrny život. In: *Národné noviny*, roč. 51, č. 201, 4. 9. 1920, s. 3.
ČEPAN, Oskár: *Stimuly realizmu*. Bratislava : Tatran, 1984.
GINZBURGOVÁ, Lydia: *Psychologická próza*. Praha : Odeon, 1982.
HODROVÁ, Daniela: Praha jako město deziluze v českém románu na přelomu století. In: *Město v české kultuře 19. století*. Praha : Národní galerie, 1983, s. 168 – 177.
CHATMAN, Seymour: *Příběh a diskurz. Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno : HOST, 2008.

- IVANOV, Vjačeslav Vsevolodovič: K semiotické teorii karnevalu jako inverze binárních protikladů. In: *Exotika*. Výbor z prací Tartuské školy. Ed. Tomáš Glanc. Brno : HOST, 2003, s. 215 – 238.
- KRŠÁKOVÁ, Dana: Obraz spoločenského života meštianskych vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Ed. Elena Mannová. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 93 – 100.
- LOTMAN, Jurij: *Kultúra a exploze*. Brno : Host, 2013.
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran, 1978.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- MRÁZ, Andrej: Sedliacke motívy v literárnom diele Timravinom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 53, 1937, č. 6, s. 337 – 357, 475 – 486.
- NÜNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon theorie literatury*. Brno : Host, 2006.
- OSSOWSKA, Maria: *Měšťanská morálka*. Praha : ACADEMIA, 2012.
- PÁŠIAK, Ján: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku v kontexte sídelného vývoja 1900 – 1989. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Ed. Elena Mannová. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 17 – 32.
- PREISNER, Rio: *Johann Nepomuk Nestroy*. Praha : Orbis, 1968.
- PYNSENT, Robert B.: *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*. Praha : Karolinum, UK, 2008.
- RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith: *Poetika vyprávění*. Brno : HOST, 2001.
- SCHOLES, Robert – KELLOGG, Robert: *Povaha vyprávění*. Brno : HOST, 2002.
- STANZEL, Franz Karl: *Teorie vypávění*. Praha : Odeon, 1988.
- STARÝ, Rudolf: *Potíže s hlubinnou psychologií*. Esejistická studie o analytické psychologii C. G. Junga. Praha : Prostor, 1990.
- STRAUS, Erwin: O formě a struktuře lidské vnitřní svobody. In: VOJVODÍK, Josef – HRDLÍČKA, Josef (eds.): *Osoba a existence. Z perspektivy fenomenologicko-antropologické psychiatrie (1930 – 1968)*. Brno : HOST, 2009, s. 283 – 297.
- SVATONĚ, Vladimír. Na cestě z centra na okraj – z města na venkov. In: *Proměny dávných příběhů*. Praha : FFUK, 2004, s. 139 – 149.
- Timrava v kritike a spomienkach*. Eds. Ivan Kusý, Zora Jesenská, Alexander Matuška. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958.
- VOJVODÍK, Josef: „Naskýtá se nám podívaná na nesmírný rozvrat“: paradoxy moderny. In: *Moderna/Moderny*. Eds. Tomáš Kubíček a Jan Wiendl. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 163 – 169.
- VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič: *Psychologie umění*. Praha : Odeon 1968.
- ZAJAC, Peter: Slovenský intelektuál 20. storočia. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Ed. Elena Mannová. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 77 – 92.

PhDr. Marcela Mikulová, CSc.
 Ústav slovenskej literatúry SAV
 Konventná 13
 811 03 Bratislava
 SR
 e-mail: Marcela.Mikulova@savba.sk